قانون طب

ਕਾਨੂਨ ਤਿਬ

ਯੇਹ ਕਤਾਬ ਹਿਕਮਤ ਕੇ ਇਲਮ ਔਰ ਅਮਲ ਮੇਂ ਬ
ੜੀ ਮੁਫੀਦਿ ਆਮ ਹੈ ਇਬਾਰਤ ਇਸਕੀ ਤਿਬ ਅਕਬ
ਰ ਸੇ ਮੁਖਤਸਰ ਹੈ ਮਗਰ ਮਤਾਲਬ ਔਰ ਫਾਇਦੇ
ਉਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈਂ ਐਸੀ ਮੁਫੀਦਿ ਆਮ
ਕਤਾਬ ਆਜਤਕ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮੇਂ ਨਹੀਂ ਬਨੀ

ਨਜ਼ਰ

ਯੇਹ ਕਤਾਬ ਫੈਜ਼ ਖੁਲਾਇਕ ਜਨਾਬ ਡਾਕਟਰ ਹੇ
ਨਰੀ ਮਾਰਟਿਨ ਕਲਾਰਕ ਸਾਹਿਬ ਐਮ
ਡੀ ਮੈਡੀਕਲ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੇ
ਨਾਮ ਮੁਬਾਰਕ ਪੇ ਮਨਸੂਬ ਕੀ ਜਾਤੀ ਹੈ

ਖਾਕਸਾਰ ਨਿਆਜ਼ ਅਲੀ

ਮਤਬਾ ਵਕੀਲ ਪੰਜਾਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
ਸਿਨ ੧੮੯੩ ਈ:
مطبوعہ مطبع وکیل پنجاب امرتسر

ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ॥

ਮਤਬਾ ਵਕੀਲ ਪੰਜਾਬ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਇਸ ਮਤਬੇ ਮੇਂ ਹਰ ਕਿਸਮ ਕੇ
ਕੁਤਬ ਫਾਰਸੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪਸ਼
ਤੋ ਅਰਬੀ ਵ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਗੈਰਾ
ਛਪਤੀ ਹੈਂ ਜਿਸ ਸਾਹਿਬ ਕੋ ਛ
ਪਵਾਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਤਾਮੀਲ
ਹੁਆ ਕਰੇਗੀ ।–

ਵਕੀਲ ਪੰਜਾਬ

ਆਜ ਕਲ ਇਲਮ ਕਾਨੂੰਨ
ਔਰ ਇਲਮ (ਹਿਕਮਤ) ਕੀ
ਇਸ ਮੁਲਕ ਮੇਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ
ਕ੍ਯੋਂਕਿ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ਾ ਯਾ ਮਾਲ ਕਾ
ਕਾਮ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਸ ਮੇਂ ਕਾ
ਨੂਨ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਪਾਬੰਦੀ ਨਾ ਹੋ ਬ
ਲਕਿ ਕੋਈ ਬਾਤ [illegible] ਬ
ਗੈਰ ਲਿਹਾਜ਼ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ
ਸਕਤਾ ਇਸੀ ਸਬਬ ਸੇ ਕਾਨੂੰਨ
ਕੀ ਨਾ ਵਾਕਫੀਅਤ ਸੇ ਲੋਗ ਅਕ
ਸਰ ਹਰਜ ਔਰ ਤਕਲੀਫ ਉਠਾ
ਤੇ ਹੈਂ

ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਸਰਾਰ ਕਾ [illegible]
ਜਾਨੇ ਉਮਦਾ ਬਾਸਤਾ ਹੈ [illegible]
ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਛਪਤੀ ਰਹਤੀ ਹੈ
ਅਖ਼ਬਾਰ (ਗੁਰਮੁਖੀ) ਮੇਂ ਕਈ ਮਿ
ਸਲਤੀਂ ਹਮਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਮੇਂ ਗੁਰ
ਮੁਖੀ ਮੇਂ ਇਸ ਇਲਮ ਕਾ ਫੈਲ
ਨਾ ਔਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਬਹੁ
ਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ
ਨੇ ਏਕ ਮਾਹਵਾਰੀ ਰਸਾਲਾ ਮੁ
ਸੰਮੀ ਬ ਵਕੀਲ ਪੰਜਾਬ
ਉਰਦੂ ਵ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੋਨੋਂ ਤਰ
ਹਾਂ ਕੀ ਹੋਂਗੇ ਇਸ ਮੇਂ ਅਦ
ਲਤੀ ਫੈਸਲੇ ਵ ਫਵਾਇਦ ਮੁਸ
ਮੀਨ ਜੋ ਕਿ ਮੁਲਕ ਹੈ ਔਰ ਹਿ
[illegible] ਕੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇ ਕੀ ਹਰ
ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਪਰ ਵਕੀਲ ਬ
ਹੁਕੂਮ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਛਪਤੀ ਹੈ ।–
ਔਰ ਕੋਈ ਇਸ ਹਿੱਸਾ ਮੇਂ ਇਲਮ
ਤਿਬ ਕੇ ਮੁਫੀਦ ਮਜ਼ਾਮੀਨ ਹੈਂ ਔ
ਰ ਤੀਸਰੇ ਹਿੱਸੇ ਮੇਂ ਕਾਨੂੰਨ [illegible]
ਔਰ ਡਾਕਟਰੀ ਮਜ਼ਾਮੀਨ ਜ਼ਰੂਰੀ
ਹੋਤੀ ਹੈਂ ਕੀਮਤ [illegible]

ਇਸ ਮਤਬਾ ਮੇਂ ਹਰ ਤਰਹ ਕੇ [illegible] ਗਵਰਨਮੈਂਟ

([illegible])

فہرست مضامین کتاب قانون طب گورمکھی

ਤਤਕਰਾ ਪੋਥੀ ਕਾਨੂਨ ਤਿਬ ਦਾ।

ਵਿਗਿਆਪਨ

ਸਭ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤਿਬ ਅਰਥਾਤ ਚਕਿਤਸਾ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ, ਕੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੀ ਮਜ਼ੂਰ, ਸਾਰੇ ਇਸਦੇ ਮੁਥਾਜ ਹਨ, ਜੇ ਇਹ ਵਿਦਿਆ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਉਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਚਕਿਤਸਾ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਛਪ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਉਰਦੂ ਤੇ ਮਖੀ ਤੇ ਮਖੀ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਪੋਥੀ ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਅਰ ਉਰਦੂ ਥੋਂ ਬੜੀ ਮੇਹਨਤ ਤੇ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਨਾਲ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉਲਟਾਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਹਰ ਏਕ ਪੁਰਸ਼ ਇਸ ਥੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਵੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਚਕਿਤਸਾ ਦੇ ਨਿਮ ਤੇ ਦੇਹ ਦਾ ਰਤੀ ਰ ਹਾਲ ਅਰ ਆਕਾਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ਰੋਗ ਅਰ ਦਵਾਵਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ੨ ਹਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਸਜਣ ਇਸ ਦੇ ਗੁਣ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਭੁਲ ਚੁਕ ਪੁਰ ਖਿਮਾ ਕਰਨਗੇ।

ਇਸ ਦਾ ਹਰ ਕਾਪੀ ਰਾਈਟ ਮੌਲਵੀ ਨਿਆਜ਼ ਅਲੀ ਖਾਂ ਕੁਤਬ ਫ਼ਰੋਸ਼ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਿਨਾ ਮੌਲਵੀ ਜਾਣੈ ਥਕੇ ਕੋਈ ਨਾ ਛਾਪੇ।

ਮਾਹ ਮਈ ਸੰਨ ੧੮੮੧ | ਕ. ਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਪਹਿਲਾ ਕਾਂਡ।

ਪਹਿਲਾ ਧਿਆਉ।

ਤਤਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ।

ਤਤ ਓਹ ਸਾਧਾਰਨ ਪਦਾਰਥ ਹਨ ਜੋ ਆਦਮੀ ਦੀ ਦੇ
ਹ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰ ਚੀਜਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਭਾਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਤ
ਕਿਸੇ ਰੀਤੀ ਦੁਆਰਾ ਦੋਹੋਰ ਨੰ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭ
ਗਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਅਰਥਾਤ ਤੋੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ।
ਇਹ ਚਾਰ ਹਨ, ਇਕ ਅਗ ਜੋ ਗਰਮ ਖੁਸ਼ਕ ਹੈ। ਦੂਏ
ਪੌਣ ਜੋ ਗਰਮ ਤਰ ਹੈ। ਤ੍ਰੈ ਪਾਣੀ ਜੋ ਸਰਦ ਤਰ ਹੈ। ਚੌਥੀ
ਮਿਟੀ ਜੋ ਸਰਦ ਖੁਸ਼ਕ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਵਿਖੇ।

ਜਦ ਤਤ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ੨ ਹੋਣ, ਅਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਛੋਹਲ
ਤਾਂ ਹਰ ਤਤ ਆਪਣੇ ਉਲਟ ਗੁਣ ਨਾਲ ਬਾਜੇ ਤਤਾਂ
ਵਿਚ ਅਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਗੁਣ ਦਾ ਬਲ
ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਜਦ ਉਨੇ ਦੇ ਮਿਲਣ ਜੁਲਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿ
ਆ ਕਿਸੇ ਹਦ ਪਰ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਸ ਮਿਸ਼ਤ੍ਰਣੀ
ਜੋ (ਅਰਥਾਤ ਜਦੋਂ ਤਤ ਆਪਸ ਵਿਚ ਰਲ ਜਾਂਦੇ
ਦੀ ਹਾਲਤ) ਉਸਦੇ ਹਰ ਇਕ ਭਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਾਮਿਲਤ
ਗੁਣ ਉਤਪਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਗੁਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਆ
ਖਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਦੀ ਦੇਹ ਮੂਜਬ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ

ਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਸਤ ਸਾਮਾਵਰਤ, ਦੂਜੀ ਅਸਤ ਸਾਮਾਵਰਤ॥
ਸਤ ਸਾਮਾਵਰਤ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਿਸ੍ਰਤ ਚੀਜ਼। ਇਕ ਦੂ
ਜੇ ਦੇ ਉਲਟ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤੋਲ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਜਿ
ਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਤਤ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੋਣ। ਪ੍ਰਭ ਪ੍ਰਗ
ਟ ਵਿਚ ਸਤ ਸਾਮਾਵਰਤ ਦਾ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਪ੍ਰ
ਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਗਟ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਓਹ ਸਤ ਸਾਮਾਵਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ
ਸਤ ਸਾਮਾਵਰਤ ਥੋਂ ਬਿਨਾ ਜੋ ਸਾਮਾਵਰਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਮ
ਜੂਦ ਹਨ, ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਮਿਸ਼ਰਤ ਸਾਮਾਵਰਤ ਜੋ
ਕਿਸੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਅਰ ਓਹ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾ
ਰੀਆਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਮੁਨਾਸਬ ਅਰ ਯੋਗ
ਹੈ। ਦੂਜਾ ਇਸ ਮਿਸ਼ਰਤ ਸਾਮਾਵਰਤ ਥੋਂ ਬਿਨਾ। ਫੇਰ ਓਹ ਮਿ
ਸ਼ਰਤ ਸਾਮਾਵਰਤ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਅਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ॥
ਹੋਰ ਨਾਂ ਜੰਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਾਮਾਵਰਤ ਜੰਤ ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ
ਜੋ ਮਨੁਖ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਾਰਿਆਂ ਜਗਤ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਥੋਂ
ਦੂਜਾ ਕਈ ਜੰਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜੰਤ ਦਾ ਸਾਮਾਵਰਤ ਇਹ ਐਸੀ
ਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਜਾਤ ਵਿਚੋਂ ਬਾਜ਼ੇ ਆਦਮੀ
ਵਿਚ ਹੋਵੇ। ਤੀਜਾ ਸਾਮਾਵਰਤ ਜਿਨਸੀ ਪ੍ਰਗਟ ਸਾਮਾਵਰਤ
ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਐਸੀ ਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਦੇ ਰਹਿਣ
ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ, ਹੋਰਨਾ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾ
ਲੋਂ ਚੰਗੀ ਹਾਸਲ ਹੋਵੇ। ਚੌਥਾ ਸਾਮਾਵਰਤ ਜਿਨਸੀ ਕਿਸੇ
ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਚ। ਇਹ ਐਸੀ ਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਥੋਂ ਵਧੀਕ

ਸਾਮਦਰਤ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਉਸੇ ਬੂੰਤ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਵਿ
ਚੋਂ, ਪੰਜਵਾਂ ਸਮਦਰਤ ਸਖਸੀ ਹੋਰਨਾ ਪੁਰਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇ
ਹ ਐਸੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਮੁਕਰਰ ਆਦਮੀ ਵਿਚ
ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਠੀਕ ਕਰ ਹੋਵੇ, ਛੇਵਾਂ ਸਮਦਰਤ ਸਖਸੀ ਖਾਸ
ਆਦਮੀ ਦੇ ਹਾਲ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਐਸੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਜੋ ਇਕ
ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ
ਹਾਲ ਵਿਚ ਸਭ ਥੋਂ ਚੰਗਾ, ਸਤਵਾਂ ਸਮਦਰਤ ਅੰਗੀ ਹੋ
ਰਨਾਂ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਹ ਐਸੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ
ਦੀ ਬੂੰਤ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ
ਦੇ ਕਾਰਣ ਅੰਗ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉਲਟ ਗਏ ਹਨ, ਅਠਵਾਂ ਸ
ਮਦਰਤ ਅੰਗੀ ਉਸ ਅੰਗ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਾਲ ਨਾਲੋਂ ਅਜੇ
ਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਾਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੇ
ਹਾਲਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਚਾਹੇ ਅਰ ਜੋ ਮਿਸ਼੍ਰਤ ਸਮਦਰਤ ਥੋਂ ਬਿ
ਨਾ ਹੈ ਉਹ ਭੀ ਅਠ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਇਹ ਸਮਦਰਤ
ਦਾ ਟੁਟਣਾ, ਜਾਂ ਸਮਾਨ ਤਤਾਂ ਦਾ ਹੈ ਉਹ ਜਾਂ ਮਿਸ੍ਰਤਾਂ ਦਾ ਹੈ ਉ
ਸਮਾਨ ਤਤਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਬੂੰਤਾਂ ਹਨ, ਇਕ ਅਸਲੀ ਅਰ
ਜੋਗ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਥੋਂ ਵਧੀਕ ਗਰਮ, ਦੂਜੇ ਵਧੀਕ ਖੁਸ਼ਕ ਤੀਜੇ
ਵਧੀਕ ਸਰਦ, ਚੌਥੇ ਵਧੀਕ ਤਰ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਮਿਸ੍ਰਤ ਭੀ ਚਾਰ
ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਅਸਲੀ ਅਰ ਜੋਗ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ
ਗਰਮ ਤਰ, ਦੂਜੇ ਵਧੀਕ ਗਰਮ ਖੁਸ਼ਕ, ਤੀਜੇ ਵਧੀਕ
ਸਰਦ ਤਰ, ਚੌਥਾ ਵਧੀਕ ਸਰਦ ਖੁਸ਼ਕ।

ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨਾਲੋ ਵਧੀਕ ਸਮਦਰਤ ਆਦਮੀ
ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਅਰ ਪੁਰਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਥੋਂ ਵਧੀਕ ਸਮਦਰਤ
ਮਧ ਰੇਖਾ ਦੇ ਰਹਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਰੌਥੀ ਵਲਾਯਤ ਦੇ
ਰਹਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਅਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਸਮਦਰ
ਤ ਜੁਆਨ ਆਦਮੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਜੁਆ
ਨਾਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ
ਵਿਚ ਤਰੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗ
ਰਮੀ ਵਿਚ ਨਰਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਰ ਜੁਆਨਾਂ ਦੀ ਗਰਮੀ
ਵਿਚ ਤੇਜੀ, ਅਧੀੜ ਅਰ ਬੁਢੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਸਰਦ ਖੁਸ਼ਕ
ਹੈ। ਪਰ ਬੁਢੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਓਪਰੀ ਤਰੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
ਆਦਮੀ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਥੋਂ ਵਧੀਕ ਸਮਦਰਤ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ
ਅੰਗੂਠੇ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਪਹਲੀ ਉਂਗਲ ਦੀ ਜਿਲਦ ਦੀ ਹੁੰ
ਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਬਾਕੀ ਦੀ ਉਂਗਲਾਂ ਜਿਲਦ ਦੀ, ਫੇਰ ਅੰਗੂ
ਠੇ ਦੀ, ਫੇਰ ਹਥੇਲੀ ਜਿਲਦ ਦੀ, ਫੇਰ ਹਥ ਦੀ ਜਿਲ
ਦ ਦੀ, ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀ। ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਥੋਂ ਵਧੀਕ
ਗਰਮ ਦਿਲ ਹੈ, ਫੇਰ ਜਿਗਰ, ਫੇਰ ਮਾਸ, ਅਰ ਸਾਰੇ ਅੰ
ਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਾਲ ਬਹੁਤ ਸਰਦ ਹਨ, ਫੇਰ ਹਡੀਆਂ, ਫੇਰ
ਨਰਮ ਹਡੀਆਂ, ਜਿਹਾ ਕੰਨ ਦੀ, ਫੇਰ ਰੁਬਾਤ, ਫੇਰ ਪਠੇ
ਫੇਰ ਹਰਾਮ ਮਗਜ਼ ਜੋ ਖੁਤੀ ਦੇ ਹੇਠ ਹੈ, ਫੇਰ ਦਿਮਾਗ।
ਅਰ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਖੁਸ਼ਕ ਵਾਲ ਹਨ, ਫੇ
ਰ ਹਡੀਆਂ ਫੇਰ ਨਰਮ ਹਡੀਆਂ, ਫੇਰ ਰੁਬਾਤ, ਫੇਰ ਪਠੇ

ਤਰ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਚਰਬੀ, ਫੇਰ ਸਹਮ, ਫੇਰ ਮਾਸ
ਫੇਰ ਦਿਮਾਗ਼, ਫੇਰ ਹਰਾਮ ਮਗ਼ਜ਼ ਜਾਂ ਨਖਾ॥

ਤੀਜਾ ਧਿਆਉ। ਖਿਲਤਾਂ ਜਾਂ ਦੋਖ

ਖਿਲਤ ਅਥਵਾ ਦੋਖ ਤਰ ਅਰ ਵਹਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰ
ਥ ਹੈ, ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਗਜ਼ਾ ਦਾ ਇਸਤਹਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ
ਦੀ। ਇਕ ਖੂਨ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਖਿਲਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰ
ਤਿ ਇਸਦੀ ਗਰਮ ਤਰ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਸੁਫਰਾ (ਪਿਤ) ਜੋ ਗਰ
ਮ ਖੁਸ਼ਕ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਬਲਗਮ ਜੋ ਸਰਦ ਤਰ ਹੈ। ਚੌਥਾ
ਸੌਦਾ ਜੋ ਸਰਦ ਖੁਸ਼ਕ ਹੈ। ਅਰ ਇਹ ਚਾਰੇ ਖਿਲਤਾਂ ਦੋ
੨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਤਬਈ। ਦੂਜੀ ਨਾ ਤਬਈ
ਖੂਨ (ਲਹੂ) ਤਬਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਰੰਗ ਲਾਲ, ਮਿਠਾ, ਬੇ ਬੂ
ਨਾ ਪਤਲਾ ਨਾ ਗਾਹੜਾ, ਅਰ ਨਾ ਤਬਈ ਖੂਨ ਇਸਦੇ
ਉਲਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਫਰਾ ਤਬਈ, ਖੂਨ ਤਬਈ ਦੀ ਝਗ
ਅਰ ਉਬਾਲ ਹੈ ਇਸਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਪਰ ਪਿਲਤਣ ਦੀ
ਝਲਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਕੇਸਰ, ਤੋਲ ਘਟ ਅਰ
ਸੁਆਦ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਉਤਪਤ ਹੋ
ਦਾ ਹੈ। ਸੁਫਰਾ ਨਾ ਤਬਈ ਚਾਰ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸੁਫ
ਰਾ ਮਿਰਾਕ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਤਲੀ ਤਰੀ ਵਤ ਮਿਲੀ ਹੋ
ਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਮਿਰਾ ਅਹਮਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਾੜ੍ਹੀ ਤਰੀ
ਮਿਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਸੁਫਰਾ ਕਰਾਸੀ ਜੋ ਕੀਦਨਾ ਦੇ
ਪਾਨੀ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਇਹ ਸੁਫਰਾ ਮੁਰਤਬ

ਕਾ ਅਰਥੀ ਮਾਰਾ ਦੇ ਮਿਲਨ ਥੀ ਬਨਦਾ ਹੈ॥ ਇਸ ਦੇ ਪੈਦੇ
ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੇਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਸੁਫਰਾ ਜਿਗਾਰੀ ਤੇ ਸਭ
ਥੋਂ ਵਧ ਗਰਮ ਹੈ। ਅਰ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਖ੍ਸ਼ਕ ਸਮਾ
ਨ ਹੈ॥ ਤਬਈ ਬਲਗਮ ਅਸਲ ਵਿਚ ਖੂਨ ਹੈ। ਪਰ
ਪਕਣ ਵਿਚ ਕਸੂਰ ਰਹਿਣੇ ਕਰਕੇ ਬਲਗਮ ਕਹਾ
ਇਆ॥ ਇਹ ਜੋਗਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਲਗ
ਮ ਨਾ ਤਬਈ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ॥ (੧) ਮਿਠੀ ਇਸ
ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਲਹੂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ (੨) ਖਾਰੀ, ਇਸ ਵਿਚ ਸੌ
ਦਾ ਮੁਹਤਰਕਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ॥ ਇਹ ਸਭ ਥੋਂ ਵਧੀਕ ਗਰ
ਮ ਹੈ। ਜਾਲੀਨੂਸ ਹਕੀਮ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਫਰਾਵੀ ਬਲਗਮ
ਆਖਦਾ ਹੈ। (੩) ਖਟੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁਦਾਏ ਫਾਸਦ ਮਿ
ਲ ਤੁਸ਼ੀਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (੪) ਕਸੈਲੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ
ਧਰਤੀ ਸੰਜੁਕਤ ਪਦਾਰਥ ਬਹੁਤ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਸਭ ਥੋਂ
ਨਾਲੋਂ ਗਾਹੜੀ ਹੈ। (੫) ਬੇ ਸੁਆਦ, ਜਿਸ ਪਰ ਪਾਣੀ ਵ
ਰਗੇ ਪਦਾਰਥ ਬਹੁਤ ਹੋਣ, ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਰ
ਦ ਹੈ। ਸੌਦਾ ਤਬਈ, ਤਬਈ ਖੂਨ ਦਾ ਤਿਲਕਟ ਹੈ। ਸੌਦਾ
ਨਾ ਤਬਈ ਸੜੀ ਹੋਈ ਖਿਲਤ ਹੈ॥

ਵ੍ਰਾਨ। ਇਹ ਗਲ ਜਾਨਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿ ਗਿਜ਼ਾ ਕੀ
ਹਾਰੂ ਰੋਟੀ ਮਾਸ ਆਦਿਕ। ਜਦ ਮੇਦੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ
ਕਚੇ ਜਵਾਂ ਦੇ ਆਟੇ ਦੇ ਗਾੜ੍ਹੇ ਪਾਣੀ ਵਾਕੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇ
ਸ ਦਾ ਨਾਉ ਕੈਲੂਸ ਹੈ। ਸਾਫ਼ ਅਰ ਲਤੀਫ਼ ਹਿਸਾ ਕੈਲੂਸ

ਤਾਂ ਆਮਾਸ਼ੀ ਕਾਂ ਦੇ ਅਰਕ ਦਾ ਕੂੰਲੀਨਾ ਰਾਹ ਵਿਚ ਜਾਕੇ
ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਪਕਦਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਕੈਮੂ
ਸ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਦੋ ਚੀਜਾਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ ਜੁਬਦ
(ਝੱਗ) ਅਰ ਦੁਰਦ (ਤਿਲਛਟ) ਵਰਗੀਆਂ, ਅਰ ਕਈ ਚੀ
ਜਾਂ ਜੁਬਦ ਅਰ ਦੁਰਦ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਚੀਜਾਂ ਹੋਰ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ
ਅਰਥਾਤ ਮੁਹਤਰਕ ਜੋ ਪਕਣ ਕਰਕੇ ਅਰ ਕਚੀ ਚੀਜਾਂ ਦੇ
ਪਕਣ ਵਿਚ ਕਸੂਰ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ, ਪਹਲੀ ਚੀਜ ਅਖ
ਦਾ ਜੁਬਦ ਤਬਈ ਸਫਰਾ ਹੈ, ਅਰ ਦੁਰਦ ਸੌਦਾ ਤਬਈ
ਹੈ, ਅਰ ਮੁਹਤਰਕ ਲਤੀਫ ਦਾ ਨਾਉ ਸਫਰਾ ਗੈਰ ਤਬ
ਈ ਹੈ, ਅਰ ਮੁਹਤਰਕ ਕਸੀਫ ਦਾ ਨਾਉ ਸੌਦਾ ਗੈਰ ਤਬਈ
ਹੈ, ਅਰ ਕਚੀ ਜੋ ਬਲਗਮ ਤਬਈ ਹੈ ਅਰ ਇਨਾਂ ਸਾਰਿ
ਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਾਫ਼ ਅਰ ਲਤੀਫ ਅਰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪਕੇ-
ਆ ਹੋਇਆ ਤਬਈ ਖੂਨ ਹੈ।

ਖੂਨ ਲਈ ਇਲਤ ਫਾਇਲੀ ਸਮਦਰਤ (ਮੋਤਾਦਿਲ) ਗ
ਰਮੀ ਹੈ ਅਰ ਖੂਨ ਦੀ ਇਲਤ ਮਾਦੀ ਸਮਦਰਤ ਮੋਤਾਦਿ
ਲ ਗਜਾ ਦਾ ਚੰਗਾ ਕੈਮੂਸ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਮਾਸ ਬਕਰੀ ਦੇ
ਬਚੇ ਦਾ, ਤੇ ਕਣਕ ਦੀ ਰੋਟੀ, ਖੂਨ ਦੀ ਇਲਤ ਸੂਰੀ
ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਪਕਣਾ ਹੈ। ਖੂਨ ਦੀ ਇਲਤ ਗ
ਈ ਇਹ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗਜਾ ਦੇਣੀ, ਗਰਮ ਕਰਨਾ ਅਰ
ਤਰ ਰਖਣਾ, ਜੋ ਖੁਸਕੀ ਸੌਹੇਲੀ ਪਾਵੇ, ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ
ਜਿੰਦ ਦਾ, ਅਰ ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ, ਸਫਰਾ ਤਬਈ ਇ

ਲਤ ਫਾਏਲੀ ਸਮ ਵਰਤ (ਮੌਤਦਿਲ) ਗਰਮੀ ਹੈ। ਅਰ
ਨਾੜ ਬਣੀ ਸੁਫਰਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਰਮੀ ਹੈ। ਸੁਫਰਾ ਤਬ
ਈਦੀ ਇਲਤ ਮਾਦੀ ਓਹ ਗਜ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਬਡੀਫ (ਹੈਤੀਪ
ਕ ਨਵਾਲੀ) ਗਰਮ, ਮਿਠੀ ਖਿੰਡੀ ਅਰ ਤੇਜ ਹੈ, ਜਿਹਾਕੁ
ਥੋਮ, ਰੀਠਾ ਗੰਦਨਾ ਕਸੂਦ ਆਦਿਕ। ਅਰ ਸੁਫਰਾਇ
ਤਬਈਦੀ ਇਲਤ ਸੂਰੀ ਰੋਗੀ ਤੁਰਾਂ ਪਕਣਾ ਅਰ ਮੌਤ
ਦਿਲ ਗਰਮੀ ਹੈ। ਅਰ ਸੁਫਰਾ ਨਾ ਤਬਈ ਦੀ ਇਲਤ
ਸੂਰੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਗਰਮੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਸਮ ਵਰਤ ਹਦ
ਥੋਂ ਵਧੀਕ ਪਕ ਜਾਣਾ।

ਸੁਫਰਾ ਤਬਈ ਦੀ ਇਲਤ ਗਾਈ ਇਹ ਹੈ - ਉਸ ਅੰਗ
ਨੂੰ ਗਜ਼ਾ ਦੇਣੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਗਜ਼ਾ ਵਿਚ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਸੁਫਰ
ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਫਿਫੜਾ। ਅਰ ਖੂਨ ਨੂੰ ਲਤੀਫ
ਕਰਨਾ ਕਿ ਲਹੂ ਬਰੀਕ ਅਰ ਤੰਗ ਨਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਵਡੀਆਂ
ਨਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖਾ ਹਨ, ਸੁਖਾਲ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਹੋਵੇ। ਇ
ਨਾ ਸੂਖਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾਤੀ ਅਰ ਰਗਾਜ਼ਿਆ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ
ਅਰ ਅਭੂਰ ਲੀਫ ਜੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਅੰਦਰ ਲਾਪਾਸ
ਉਨਾ ਦਾ ਤੰਗ ਹੈ। ਅਰ ਇਮਆ ਵਿਚ ਜਲਨ ਪੈਦਾ ਕ
ਰਦੀ ਹੈ, ਝਾੜੇ ਦੇ ਦਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ। ਜਦ ਸੁਫਰਾ ਆ
ਪਣੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਬਲਗਮ ਅਰ ਫੋਗ ਨੂੰ ਜੋ ਇਸ
ਆ ਨਾਲ ਚੰਬੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸੋ ਸੁਟਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਆਦਮੀ
ਨੂੰ ਪਖਾਨੇ ਦੀ ਹਾਜਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਬਲਗਮ ਦੀ ਇ

ਲਤ ਫਾਇਲੀ ਥੋੜੀ ਗਰਮ ਹੈ ਅਰ ਉਸਦੀ ਇਲਤ ਮਾ
ਦੀਰਿਹ ਤਾਜ਼ਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਗਾੜ੍ਹੀਆਂ ਤਰ ਲੇਸਦਾਰ ਅ
ਰ ਅਰ ਸਰਦ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਮਛੀਆਂ ਮਾਸ ਅਰ
ਇਲਤ ਸੂਰੀ ਖੂਨ ਦੇ ਪਕਾਉ ਥੋਂ ਘਟ ਪਕਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸ
ਦੀ ਇਲਤ ਗਾਈ ਬਹੁਤ ਹੋਣਾ ਅਰ ਮਜੂਦ ਹੋਣਾ ਸਰੀਰ
ਲਈ ਖ਼ੁਰਾਕ ਦਾ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਖੂਨ ਮਜੂਦ ਨਾ ਹੋਵੇ॥

ਗੁਣ। ਜਦ ਭੁਖੇ ਰਹਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਨਾੜਾਂ ਵਿਚ ਖੂਨ-
ਨਾ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਬਲਗਮ ਸਰੀਰ ਦੀ ਗਰੀਜ਼ੀ ਗਰਮੀ ਨਾ
ਲ ਪਕਕੇ ਲਹੂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅੰਗਾ ਨੂੰ ਗਜ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ
ਅਰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਰ ਰਖਦਾ ਹੈ ਖਾਸ ਕਰ ਮੁਫਾਸਲ (ਜੋੜ) ਨੂੰ
ਜੋ ਸਦੀਦ ਦੀ ਗਰਮੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੁਜ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਅਰਗ
ਜਾ ਬਲਗਮ ਜਾਣਾ ਉਨਾ ਅੰਗਾਂ ਦੀ। ਜਿਨਾ ਦੀ ਗਜ਼ਾ ਵਿਚ
ਬਲਗਮ ਦੀ ਕੁਝ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਦਿਮਾਗ, ਹਰਾਮ
ਮਗਜ਼ ਤਬਈ ਸੌਦਾ ਦੀ ਇਲਤ ਫਾਇਲੀ ਮੋਤਦਿਲ
ਗਰਮੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੌਦਾ ਅਸਲ ਲਹੂ ਦਾ ਤਿਲਛਟ ਹੈ
ਅਰ ਅਸਲ ਖੂਨ ਦੀ ਗਰਮੀ ਮੋਤਦਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੌ
ਦਾ ਤਬਈ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨਾ ਤਬਈ ਸਫਰਾ ਦੀ ਗਰਮੀ
ਨਾਲੋਂ ਮੋਤਦਿਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਸਦੀ ਗਰਮੀ ਖੂਨ
ਦੀ ਗਰਮੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੌਦਾ ਨਾ ਤਬਈ ਦੀ ਇ
ਲਤ ਫਾਇਲੀ ਹਦ ਦਰਜੇ ਦੀ ਗਰਮੀ ਹੈ ਅਰ ਬਹੁਤ-
ਸਾੜਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਇਲਤ ਮਾਦੀ ਸਰਦ ਖੁਸ਼ਕ ਹੈ

ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਮਸਰ ਜੋ ਗਰਮ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹ
ਕੁ ਵਤਾਊਂ ਅਰ ਜੋ ਗਾਲੀ ਜੋ ਨੈਰਾਂ ਦਾ ਮਾਸ। ਉਸਦੀ ਇ
ਲਤ ਸੂਰੀ ਆਜੇਹੀ ਦੂਰਦ (ਢੰਗ) ਹੈ, ਜੋ ਹੋਰਨਾਂ ਖ਼ਿਲ
ਤਾਂ ਵਾਂਙੂ ਨਾ ਵਰੋ। ਉਸਦੀ ਇਲਤ ਗਾੜ੍ਹੀ, ਉਨਾਂ ਅੰ
ਗਾਂ ਨੂੰ ਗਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨਾਂ ਲਈ ਸੌਦਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।
ਜਿਹਾ ਕੁ ਹੱਡੀਆਂ ਅਰ ਮੇਦੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਫ਼ਿਰਾਨਾ ਤਾਂ ਕਿ
ਭੁਖ ਲੱਗੇ॥

ਚੌਥਾ ਅਧਿਆਉ

ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਵਰਨਨ॥

ਅੰਗ ਉਨਾਂ ਕਸੀਫ਼ ਜਿਸਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਖ਼ਿਲਤਾਂ ਤੋਂ
ਬਣਦੇ ਹਨ। ਓਹ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ ਇਕ ਰਈਸ ਦੂਜੇ ਗੈਰ
ਰਈਸ। ਫੇਰ ਗੈਰ ਰਈਸ ਦੋ ਭਾਂਤ ਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਖਾਦਮ ਰਈ
ਸ, ਦੂਜੇ ਗੈਰ ਖਾਦਮ ਰਈਸ। ਗੈਰ ਖਾਦਮ ਰਈਸ ਭੀ
ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੇ ਹਨ - ਇਕ ਮਰਊਸ ਦੂਜੇ ਗੈਰ ਮਰਊਸ॥

ਰਈਸ ਅੰਗ ਉਨਾਂ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਨਾਂ ਦੇ
ਕਾਰਣ ਕਰਕੇ (ਸਰੀਰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੇ) ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।
ਅਰ ਆਦਮੀ ਉਨਾਂ ਥੋਂ ਬਿਨਾ ਜੀਉ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਬਸ
ਓਹ ਰਈਸ ਅੰਗ ਤਿੰਨ ਹਨ। ਇਕ ਦਿਲ, ਜੋ ਜੀਉਣ ਦੀ
ਤਾਕਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਨਾ ਹੁੰ
ਦੀ ਤਾਂ ਤਤਕਾਲ ਹੀ ਅੰਗ ਦੁਖ ਰਹੇ ਹੋਂਦੇ। ਦੂਜਾ ਦਿਮਾਗ ਜੋ
ਹਿਸ ਹਰਕਤ (ਹਿਲਣ ਜੁਲਣ) ਅਰ ਬਾਤੂ ਕਹਿਣ ਨੀ ਕੁ
ਦਰਤ ਦਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ

੧੨ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਅਰ ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ ਥੋਂ ਨਾ ਬ
ਚਦੇ। ਤੀਜਾ ਜਿਗਰ ਜੋ ਗਜ਼ਾ ਵਧਣ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਪੈਦਾ ਕ
ਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਨਾ ਕੁ ਹਰ ਦੇ ਲੋ ਹਿਲਣ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅੰ
ਗ ਘਟਦੇ ਹਨ। ਉਨਾ ਹੀ ਘਟ ਜਾਂਦ ਵਧ ਮਦਦ। ਇਸ ਕੁ
ਦਰਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਰ
ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਤਾਂ ਅੰਗ ਛਿਜੇ ਅਰ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋ ਕੇ ਤ
ਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਮਨੁਖ ਜਾਤ ਦੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਲਈ
ਅਰ ਜੀਉਣ ਲਈ ਇਨਾਂ ਤਿਨਾ ਅੰਗਾਂ ਥੋਂ ਬਿਨਾ ਇਕ
ਹੋਰ ਅੰਗ ਬੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਅਨੀਸੈਨ ਆਖਦੇ
ਹਨ। ਅਨੀਸੈਨ ਦੇ ਬਿਨਾ ਆਦਮੀ ਜਾਤ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹ
ਸਕਦੀ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਮਨੀ ਅਨੀਸੈਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਕੇ ਪਕਦੀ
ਅਰ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਕ ਤਾਂ
ਆਦਮੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਅਰ ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਦੂਜਾ ਨਾ ਜੰਮਦ
ਾ। ਆਦਮੀ ਛੇਤੀ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਮਨੀ ਅਨੀਸੈਨ
ਆਕੇ ਪਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਨੀਸੈਨ ਬੀ ਰਈਸ
ਅੰਗ ਹੈ। ਖਾਦਮ ਰਈਸ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਤਰਾਂ ਦੇ ਹਨ - ਇਕ ਮੂਹ
ਆ ਦੂਜੇ ਸੂਦੂਦੀ। ਮੂਹਆ ਉਸ ਖਾਦਮ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ
ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਖਦੂਮ (ਜਿਸਦਾ ਓਹ ਖਾਦਮ ਹੈ) ਦੇ ਕੰਮ
ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰੇ। ਅਰ
ਸੂਦੂਦੀ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਉਸ
ਦੇ ਮਖਦੂਮ ਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹ

ਰ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਪਚਾਂਉਦਾ ਹੈ।
ਜਿਹਾ ਕਿ ਫਿਫੜਾ ਦਿਲ ਦਾ ਖਾਦਮ ਆਮ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੇਦਾ
ਗਜ਼ਾ ਦੇ ਅੰਗ ਅਤੇ ਮਾਸਰੀਕਾ ਹਰ ਏਕ ਜਿਗਰ ਦਾ॥
ਅਰ ਸੁਖਲਾ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਅਰ ਅਦਵਾ ਮਨੀ ਅਨੀਸੈਨ
ਕਾ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸ਼ੁਰਾਈਨ (ਨਾੜਾਂ) ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਖਾਦਮ
ਸੁਵਦੀ ਹਨ। ਅਰ ਵਰੀਦਾ (ਨਿਕੀਆਂ ਨਾੜਾਂ) ਜਿਗਰ
ਦੀਆਂ। ਪਠੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ। ਅਰ ਅਲੀਲ ਅਨੀਸੈਨ ਦਾ
॥ ਮਰਊਸ ਉਸ ਅੰਗ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਰਈਸ ਦਾ
ਖਾਦਮ ਨਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਰਈਸ ਅੰਗ ਥੋਂ ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਦ
ਤ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਲਹਮ ਹਸਾਸ॥ ਅਰ ਗੈ
ਰ ਮਰਊਸ ਓਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਈਸਾ ਅੰਗਾਂ ਥੋਂ ਕੋਈ
ਕੁਦਰਤ ਜਾਰੀ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਸਗੋਂ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪ ਹੀ ਅ
ਸਲੀ ਕੁਦਰਤ ਮਜੂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਉਸੇ ਜ਼ਾਤੀ (ਆਪਣੀ)
ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਤੁਰਗਾਜੀਆ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹ
ਕੂ ਹਡੀਆਂ।

ਰਜਨਾ॥

ਗੈਰ ਮਰਊਸ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹਕੀਮਾਂ ਦਾ ਵਖੇਵ
ਖਰਾਫ਼ਿਆਲ ਹੈ, ਜੋ ਹਕੀਮ ਉਸ ਦੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਨਹੀ ਮਨਦੇ
। ਕਹਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਂਵੇ ਹਡੀਆਂ ਨਫ਼ਸਾਨੀ ਕੁਵਤ ਨੂੰ ਨਹੀ
ਕਬੂਲ ਕਰਦੀਆਂ। ਪਰ ਕੁਦਰਤ ਹੈਵਾਨੀ (ਜਾਨਦਾਰ)
ਜ਼ਰੂਰ ਉਨਾ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਗਟ ਵਿਚ। ਇਕ ਹਕੀ
ਮਾਂ ਦੀ ਗਲ ਸਚੀ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ॥ ਅੰਤ ਖਾਸ ਤਾਰਥ ਨੂੰ ਹੈ

੧੪ ਮਾਲੂਮ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੋ ਹਨ, ਸਾਮਾਨ,
ਅਰ ਮਿਸਤ੍ਰ। ਸਾਮਾਨ ਉਹ ਅੰਗ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨਾ ਦਾ ਹ
ਰੇਕ ਮਹਾ ਸੂਖਮ ਭਾਗ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਇਕ ਨਾਮ ਵਿਚ ਸ਼ਿ
ਰਕਤ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇ। ਅਰ ਮਿਸਤ੍ਰ ਅੰਗ ਉਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹ
ਨ। ਮਿਸਤ੍ਰ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਲੀ ਜਾਂ ਅੰਗ ਬੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ
ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਹ ਅੰਗ ਕਰਤਾ ਅਰ ਅਸਰ ਕਬੂਲ ਕਰ
ਨ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਆਲਾ (ਹਥਿਆ
ਰ ਵਾਂਙੂ) ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗਜ਼ਰੂਫ (ਨਰਮ ਹਡੀ
ਹਡੀਆਂ, ਗ਼ਸ਼ਾਵ (ਝਿਲੀ) ਤਰਕ ਰੁਬਾਤ ਸ਼ਰਾਈਨ
ਊਰਦਾ, ਵਾਲ, ਨੌਂਹ ਮਾਸ, ਚਰਬੀ, ਆਦਿਕ। ਇਹ ਸ
ਭ ਸਮਾਨ ਅੰਗ ਹਨ। ਵਾਲ, ਨੌਂਹ, ਮਾਸ, ਚਰਬੀ, ਤੇ ਸ
ਮੀਨ ਨੂੰ ਫਜ਼ਲੀਆਂ ਅੰਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਡੀ ਅਰ ਗ
ਜ਼ਰੂਫ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਮਨਵੀਆ। ਪਰ ਜਿਨਾਂ ਮਿਸਤ੍ਰ
ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਤਰਕੀਬ ਔਲਾ ਹੋਵੇ ਜਿਹਾ ਕੁ ਉਜ਼ਲਾ ਜਾਂ
ਦੋਇਮੀ ਅਖ ਜਾਂ ਸੋਇਮੀ ਜਿਹਾ ਕੁ ਮੂੰਹ ਜਾਂ ਚਹਾਰਮੀ ਜਿ
ਹਾ ਕੁ ਸਿਰ ਇਨਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਲੀਆ ਅੰਗ ਕਹਿ
ਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਮਿਸਤ੍ਰ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਜ਼ੇ ਜੀਉਣ ਅਰ
ਸੁਵਾਸ ਲੈਣ ਦੇ ਆਲੇ ਹਥਿਆਰ ਹਨ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਦਿ
ਲ, ਫਿਫੜਾ, ਕਸਬਾ, ਸੀਨਾ, ਲਹਾਤ ਆਦਿਕ। ਬਾਜ਼ੇ
ਖਾਣਾ ਦੇ ਆਲੇ ਹਥਿਆਰ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਮੂੰਹ, ਜੀਭ, ਮ
ਰੇਠ ਮੁਰੀ ਮੇਦਾ, ਜਿਗਰ, ਤਿਲੀ, ਪਿਤਾ, ਇਮਆਂ, ਸੁਰ

ਬ ਗੁਰਦਾ ਮਸਾਨਾ। ਬਾਜ਼ੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਇੰਦ੍ਰੇ ਹਨ, ਜਿਹੇ ਕਿ ਫੂਫੜਾ, ਦਿਮਾਗ, ਨਖਾਹ, ਆਖੰ, ਕਨ, ਨਕ, ਬਾਜ਼ੇ ਨਸਲ ਦੇ ਆਲੇ (ਹਥਿਆਰ) ਹਨ। ਜਿਹਾ ਕੂ ਅਨੀ-ਸੈਨ, ਕੂਜ਼ੇਬ (ਲਿੰਗ) ਅਤੇ ਰਿਹਮ (ਬਚਾਦਾਨ) ਬਾਜ਼ੇ ਕੰਮ ਧੰਧੇ ਦੇ ਅੰਗ ਹਨ ਜਿਹਾ ਹਥ, ਪੈਰ॥

ਪੰਜਵਾਂ ਧਿਆਉ।

ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਵਰਨਨ।

ਰੂਹ ਤਾਂ ਲਤੀਫ ਬੁਖਾਰੀ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਚੰਗੀਆਂ ਖਿਲਤਾਂ ਥੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਕੇ, ਸ਼ਰਾਈਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਓਹ ਤਿਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਰੂਹ ਹੈਵਾਨੀ ਜਿਸਦੀਆਂ ਖਾਦਮ ਸ਼ਰਾਈਨ ਹਨ, ਅਰ ਉਸਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿਲ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਰੂਹ ਨਫਸਾਨੀ ਕਿ-ਖਾਦਮ ਉਸਦੇ ਪਠੇ ਹਨ, ਅਰ ਥਾਂਉ ਉਸਦੀ ਦਿਮਾਗ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਰੂਹ ਤਬਈ ਕਿ ਖਾਦਮ ਉਸਦੀਆਂ ਉਰਦ ਹਨ ਇਸਦੀ ਥਾਂਉ ਜਿਗਰ ਹੈ। ਵ੍ਯਾਨ। ਜਦ ਰੂਹ ਹੈਵਾਨੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰੂਹ ਨਫਸਾਨੀ ਹੋ ਜਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਜਦ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਰੂਹ ਨਫਸਾਨੀ ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਰੂਹ-ਤਬਈ ਬਣਦੀ ਹੈ।

੧੬

ਛੀਵਾਂ ਧਿਆਇ।

ਕੈਆਂ ਦਾ ਵਰਨਨ

ਕੈਮ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਸਮਾਨ, ਦੂਜਾ ਅਸ੍ਤ੍ਰ।
ਸਮਾਨ ਕੈਮ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਇਕੋ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਹੋ
ਜਾਵੇ ਜਿਹਾ ਕੁ (ਜਜ਼ਬ। ਖਿਚਣਾ) ਰੋਕਣਾ, ਪਚਣਾ,
ਦਫਨ ਕਰਨਾ, ਅਸ੍ਤ੍ਰ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਥੋਂ ਵਧੀਕ
ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਮੁਕੇ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਗਜ਼ਾ ਦਾ ਸਾਰੇ ਬਦਨ
ਵਿਚ ਅਸਰ ਕਰਨਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਿਚਣ ਅਰ ਦਫ
ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਕੁਦਰਤਾਂ ਲਭਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਤਵਾਂ ਧਿਆਇ

ਉਮਰਾ ਦਾ ਵਰਨਨ

ਉਮਰ ਦੇ ਚਾਰ ਭਾਗ ਹਨ। ਇਕ ਨਮੂ ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਉ
ਮਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਤਿਨ ਕਤਾਰਾਂ (ਲਮਾਈ
ਚੁੜਾਈ, ਡੂੰਗਾਈ) ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ
ਉਮਰ ਜਮਨ ਦੇ ਦਿਨ ਥੋਂ ਤੀਹ ਵਰੇ ਤੀਕ ਰੰਹਦੀ ਹੈ
ਇਨਾ ਵਰਿਹਾਂ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਅਰ ਤਰੀ ਬਹੁਤ ਹੋ
ਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਕੂਫ ਦੀ ਉਮਰਾ (ਸਿਨ) ਜਿਨਾਂ ਵਰਿ
ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸਲੀ, ਤਰੀ, ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ
ਵਾਸਤੇ ਕਾਫੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗਰਮੀ ਆਪ
ਣੀ ਅਸਲੀ ਹਾਲ ਪੁਰ ਰੰਹਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਪ੍ਰਗਟ ਵਿ
ਚ ਕੋਈ ਨਕਸ ਨਹੀਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਸਿਨ ਨਮੂ

ਦੇ ਪੈਂਤੀ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਜਾਂ ਹਦ ਚਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਤੀਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਰ
ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗ
ਰਮੀ ਅਰ ਖ਼ੁਸ਼ਕੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਂਉਂਦੀ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਸਿਨ ਇਨਹਤਾਤ
ਇਸ ਸਨ ਨੂੰ ਕਹੂਲੀਅਤ ਬੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿ
ਨਾਂ ਵਿਚ ਸੁਸਤੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਂਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰੀਰ
ਨੂੰ ਤਾਂ ਘਾਟਾ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਵਿਚ ਨੁਕਸਾਨ ਮਲੂ
ਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਸਿਨ ਵਕੂਫ਼ ਦੇ ਸਨ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ
ਸਠ ਬਰਸ ਤੀਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਨਾਂ ਵਿਚ
ਸਰਦੀ ਖੁਸ਼ਕੀ ਜ਼ੋਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਸਿਨ ਇਨਹਤਾ
ਤ, ਕੂਵਤ ਦੇ ਘਾਟੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਸਮੇਤ, ਇਸਰ
ਸਨੂੰ ਕਹੂਲੀਅਤ ਦੇ ਸਨ ਥੋਂ ਹੈ, ਅਰ ਛੇਕੜ ਮਰਣ ਦਿ
ਆਂ ਤੀਕ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰਦੀ ਅਰ ਗਰੀਬੀਤ
ਰੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਂਉਂਦੀ ਹੈ।

ਅਠਵਾਂ ਧਿਆਉ।

ਕੁਵਤ ਵਰਨਨ।

ਕੁਵਤਾਂ ਤਿਨ ਹਨ:- ਇਕ ਤਬਈ ਜੋ ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਹੁੰ
ਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਹੈਵਾਨੀ ਜੋ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੀਜੀ
ਨਫ਼ਸਾਨੀ ਜੋ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੂਵਤ ਤਬਈ
ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ ਇਕ ਮਖਦੂਮਾਂ ਦੂਜੀ ਖਾਦਿਮ, ਫੇਰ
ਮਖਦੂਮਾਂ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ ਇਕ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਦਮੀ ਦੇ
ਕਾਇਮ ਰਹਣ ਲਈ ਗਜ਼ ਵਿਚ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

੧੮

ਜਿਸਨੂੰ ਗਾਜ਼ੀਆ ਅਰ ਨਾਮੀਆ ਕੈਹਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ
ਉਹ ਹੈ ਆਦਮਜ਼ਾਤ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਗਜ਼ਾ
ਵਿਚ ਪਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਮੁਵਲਦਾ ਅਰਮ
ਸੂਰਾਂ ਕੈਹਦੇ ਹਨ। ਗਾਜ਼ੀਆ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਗ
ਜ਼ਾ ਨੂੰ ਅਸਰ ਕਵਾਮ ਅਰ ਰੰਗ ਵਿਚ ਮੁਗਾਤ੍ਰ ਜ਼ੀ
ਅੰਗਾ ਦੇ ਵਰਗੀ ਬਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਹਿ
ਲਣ ਜੁਲਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਿਨੰ ਉਸ ਵਿਚ ਹਲ ਹੋਗਿ
ਆ ਹੋਵੇ ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਬਦਲਾ ਪੁਚਾਵੇ। ਅਤਨਾ
ਮੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਜੋ ਦੇਹ ਦੀਆਂ ਤਿਨੇ ਕਤਾਰਾਂ
ਨੂੰ ਤਬੀਅਤ ਦੇ ਸਬੰਧ ਮੂਜਬ ਵਧਾਉ ਦੀ ਹੈ। ਮੁਵ
ਲਦ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਚੌਥੇ ਹਜ਼ਮ ਦੇ ਪਿ
ਛੋਂ ਰੋਗੀਆਂ ਖਿਲਤਾਂ ਅਰ ਖਾਸ ਕਰ ਲਹੂ ਵਿਚ
ਅਸਰ ਕਰਕੇ ਮਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਉਹ ਜੋ
ਮਨੀ ਦੀਆਂ ਵਖੋ ਵਖਰੀਆ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਆਦ
ਰ ਕੀਮ ਦਸਕੇ ਮਨੀ ਦੇ ਹਰ ਭਾਗ ਨੂੰ ਖਾਸ ੨ ਅੰਗਾਂ
ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਮਗਮਰਾ ਔਲ
ਕੈਹਦੇ ਹਨ। ਅਰ ਮੁਸਵਰਾ ਉਹ ਕੁਵਤ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਸ਼ੈ
ਕਮੀਗ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਢੰਗ ਅਰ ਵਜ਼ਨ ਦਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ
ਇਸਨੂੰ ਹਕੀਮ ਮੁਤਸਰਫਾ ਸਾਨੀਆਂ ਕੈਹਦੇ ਹਨ। ਖ਼ਾ
ਦਮਾ ਚਾਰ ਕੁਵਤਾਂ ਹਨ:— ਜਾਜ਼ਬਾ, ਮਾਸਕਾ, ਹਾਜ਼ਮ
ਦਾਫ਼ਿਆ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਗਾਜ਼ੀਆ ਕੁਵਤ ਖ਼ਾਦਮ ਹਨ।

ਅਰ ਗਾਜ਼ੀਆ ਨਾਮੀਆਂ ਦੀ ਖਾਦਮ ਹੈ ਅਰ ਗਾਜ਼ੀਆ
ਤੇ ਨਾਮੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਮੁਵਲਦੀ ਦੀਆਂ ਖਾਦਮ ਹਨ, ਅਰ
ਮੁਵਲਦਾ ਮੁਸੂਰਾ ਦੀ ਖਾਦਮ ਹੈ। ਹੈਵਾਨੀ ਕੁਵਤ ਦਾ
ਇਹ ਫ਼ੁਰਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਦਿਲ ਅਰ ਸ਼ਰਾਈਨ (ਨਾੜਾਂ) ਵਿਚ
ਇੰਬਸਾਤ ਅਰ ਇਨਕਬਾਸ ਕਰਕੇ ਰੂਹ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਪੁਚ
ਾਵੇ ਅਰ ਧੂਏਂ ਦੇ ਬੁਖਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਢ ਸਿਟੇ।

ਕੁਵਤ ਨਫ਼ਸਾਨੀ ਦਾ ਵਰਨਨ।

ਇਹ ਕੁਵਤ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ ਇਕ ਮੁਦਰਕਾ ਦੂਜੀ ਮੁਹਰਕਾ
ਫੇਰ ਮੁਦਰਕਾ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਗਟ
ਹੈ। ਦੂਜੀ ਜੋ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਜੋ ਪਰਗਟ ਉਹ ਪੰਜ
ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਸਾਮਿਆ (ਸੁਣਨਾ) ਬਾਸਰਾ (ਦੇਖਣਾ) ਸ਼ਾਮਾ
(ਸੁੰਘਣਾ) ਜ਼ਾਇਕਾ (ਸੁਆਦ) ਲਾਮਸਾ (ਛੋਹਨਾ) ਇਸੇ
ਤਰਾਂ ਅੰਦਰ ਵਾਲੀ ਬੀ ਪੰਜ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। (੧) ਹਿਸ ਮੁਸ਼ਤ੍ਰਿਕ
(੨) ਖਿਆਲ (੩) ਮੁਤਸਰਫ਼ਾ (੪) ਵਹਮਾ (੫) ਹਾਫ਼ਜ਼ਾ (ਚੇਤਾ)
ਹਿਸ ਮੁਸ਼ਤ੍ਰਿਕ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ
ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਮਲੂਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਹਰ ਏਕ ਇੰਦ੍ਰੇ ਨਾਲ
ਮੇਲ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਪਹਲੇ ਬਤਨ ਦੀ ਖਾਹਲੀ
ਥਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਖਿਆਲ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ
ਕਿ ਇਸ ਮੁਸ਼ਤ੍ਰਿਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਗੁੰਮ ਹੋਜਾਣ ਤੋਂ
ਪਿਛੋਂ ਸੰਭਰ ਰਖੇ। ਇਸ ਕੁਵਤ ਦੇ ਰਹਣ ਦੀ ਥਾਂਉਂ ਪਹਲੇ
ਬਤਨ ਦਾ ਛੇਕੜ ਹੈ। ਕੁਵਤ ਮੁਸਤਫ਼ਾ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ

੨੦ ਜੇ ਸੂਰਤ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਮਜੂਦ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ
ਉਸਦੇ ਮਤਲਬ ਵਿਚ ਲਾਉਣ ਅਰ ਵਖ ਕਰਨ ਨਾਲ
ਤ: ਸਰਫ (ਕੂੜ ਦਾ ਕੂੜ) ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਸਰਫ
ਛੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਸੂਰਤ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਸੂਰਤ ਨਾਲ
ਮਿਲਾ ਦੇਣਾ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਆਦਮੀ ਕੋਈ ਸੋਚੇ ਕਿ ਦੋ ਸਿਰਾਂ
ਵਾਲਾ ਮਨੁਖ ਹੈ, ਇਥੇ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸ-
ਰੀਰ ਪੁਰ ਦੋ ਸਿਰ ਲਾ ਦਿਤੇ, ਦੂਜੇ ਇਕ ਸੂਰਤ ਦਾ ਸੂਰ-
ਤ ਥੋਂ ਅੜ ਕਰ ਦੇਣਾ; ਜਿਹਾ ਕੁ ਆਦਮੀ ਸੋਚੇ ਕਿ "ਬਿਨ
ਸਿਰ ਦੇ ਆਦਮੀ ਹੈ"; ਇਥੇ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਦਮੀ
ਦੇ ਸਰੀਰ ਥੋਂ ਸਿਰ ਨੂੰ ਅੜ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਤੀਜੇ ਕਿਸੇ
ਗਾਲ ਦਾ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦੇਣਾ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਕੋਈ
ਸੋਚੇ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾ ਲਿਆ
ਚੌਥੇ ਕਿਸੇ ਮਤਲਬ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਥੋਂ ਅੜ ਕਰ ਦੇਣਾ
ਜਿਹਾ ਕੁ ਕਿਸੇ ਥੋਂ ਪਿਆਰ ਹਟਾ ਲੈਣਾ, ਪੰਜਵੇਂ ਕਿਸੇ
ਮਤਲਬ ਨੂੰ ਮਤਲਬ ਨਾਲ ਮੇਲਣਾ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਥੋ-
ੜੇ ਜੇਹੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜੇਹੇ ਵੈਰ ਨਾਲ ਰਲਾ ਦੇਣਾ।
ਛੀਵੇਂ ਮਤਲਬ ਨੂੰ ਮਤਲਬ ਥੋਂ ਅੜ ਕਰਨਾ, ਜਿਹਾ
ਕੁ ਥੋੜ੍ਹੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵੈਰ ਥੋਂ ਅੜ ਕਰਨਾ। ਫੇਰ
ਏਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜਾਂ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਜੂਦ ਹੋ ਲ-
ਗੀਆਂ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਪਥਰਾਂ ਦੇ ਪਹਾੜ
ਦਾ, ਜਾਂ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਜੂਦ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਹੀਰੇ

ਬੇ ਪਹਾਣੂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਇਸ ਤਰਾਂ ਬਾਰਾਂ
ਸੂਰਤਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਇਸ ਮੁਸਤਸਰਕਾ ਦੇ ਗਹਿਣ
ਦੀ ਥਾਂਉਂ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਵਿਚਲੇ ਬਤਨ ਦਾ ਪਹਲਾ ਭਾਗ
ਹੈ। ਵਾਹਮੇ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਮਤਲਬ ਮਹਸੂਸਾ
ਤ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਬੰਧ ਰਖਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਦੁਸਮ
ਨੀ ਮੇਲ, ਪਿਆਰ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਮਲੂਮ ਕਰਨਾ ਇਸ ਦੇ
ਗਹਿਲ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਵਿਚਲੇ ਬਤਨ ਦਾ ਛੇਕੜ ਹੈ
। ਕੁਵਤ ਹਾਫਜਾ ਇਸ ਨੂੰ ਚੇਤਾ ਭੀ ਕੈਂਹਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦਾ
ਇਹ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ੨ ਗਲਾਂ ਵਾਹਮੇ ਨਾਲ ਮਲੂਮ ਹੋਈ
ਆਂ ਹੋਣ ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖੇ। ਹਾਫਜਾ ਦਿਮਾਗ ਦੇ
ਪਿਛਲੇ ਬਤਨ ਵਿਚ ਰੈਂਹਦਾ ਹੈ॥

ਮੁਹਰਕਾ ਦੋ ਪਕਾਰ ਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਬਾਇਸਾ (ਕਾਰਨ ਵਾ
ਲੀ) ਦੂਜੀ ਫਾਇਲਾ (ਕਰਨ ਵਾਲੀ) ਫੇਰ ਬਾਇਸਾ ਦੋ
ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਉਸ ਚੀਜ ਵਲ ਅਸਰ ਕਰਦੀ
ਹੈ, ਸੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਣ ਦਾਇਕ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗੁ
ਣ ਦਾਇਕ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਵਤ
ਸਹਵਾਨੀਆ ਕੈਹਦੇ ਹਨ, ਦੂਜੀ ਉਹ ਜੋ ਉਸ ਚੀਜ ਨੂੰ
ਛਡ ਦੇਣ ਦੇ ਲਈ ਹਰਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਥੋਂ ਅਸ
ਲ ਵਿਚ ਔਗਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਜਿਸ ਦੇ ਔਗ
ਣ ਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੋਵੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਵਤ ਗਜੁਬ
ਨੀਆਂ ਕੈਹਦੇ ਹਨ, ਫਾਇਲਾ ਉਹ ਕੁਵਤ ਹੈ ਜੋ ਬਾਇ

੨੪ ਅਰ ਪੌਂਚੇ ਥੋ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਠ ਹਡੀਆਂ ਹਨ। ਅ
ਰ ਮੁਸਤ ਹਥ ਥੋਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਰ ਹਡੀਆਂ ਹਨ
ਅਰ ਪੰਜ ਉਂਗਲਾਂ ਹਨ।

ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ॥

ਗਜ਼ਰੂਫ਼ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ, ਜੋ ਹਡੀ ਨਾਲੋ ਨਰਮ ਹੁੰ
ਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੋਰਨਾਂ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਖਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਹਡੀ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਰਮ
ਅੰਗ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕ
ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਨਰਮ ਹਡੀ ਅੰਗ ਨੂੰ
ਦੁਖ ਨ ਦੇਵੇ। ਖਾਸ ਕਰ ਸਟ ਪੇਟ ਵੇਲੇ। ਖ਼ਾਸਕ
ਫੈਦ ਨਰਮ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਮੁੜਨ ਜਾਣ ਵਿ
ਚ ਨਰਮ ਹਨ। ਪਰ ਟੁਟਣ ਵਿਚ ਸਖਤ ਹਨ। ਸਾ
ਰੇ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਹਿਲਣਾ ਜੁਲਣਾ ਇਨਾ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਪ
ਠੇ ਦੋ ਤਰਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਦਿਮਾਗ ਥੋਂ ਸੁ
ਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨਾ ਦੇ ਸਤ ਜੋੜੇ ਹਨ, ਪੰਜ ਗਿਆਨ
ਇੰਦ੍ਰੇ ਅਰ ਬਾਜੇ ਹੋਰ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਹਿਸ ਹੈ
ਦੂਜੇ ਓਹ ਕਿ ਜਿਨਾਂ ਮੁੰਢ ਨਖਾਹ ਹੈ, ਉਨਾਂ ਦੇ ੩੧ ਜੋ
ੜੇ ਹਨ ਅਰ ਇਕ ਇਕੱਲਾ ਜੋ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ
ਠ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਦੀ ਹਿਸ ਅਰ ਹਿਲਣਾ ਇਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੈ।
ਔਤਾਰ ਧਾਗਿਆਂ ਵਰਗੇ ਅੰਗ ਹਨ, ਜੋ ਬਾਜਿਆਂ
ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੇ ਪਾਸਿਆਂ ਥੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਰ

ਫੇਰ ਹਰਕਤ ਵਾਲੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਣਾ ਮੀਟਣਾ ਔਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹਣ ਮੀਟਣ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਚਣਾ ਜਾਂ ਧੂਟੀਣਾ ਔਤਾਰਾਂ ਦੇ ਖਿਚੀਣ ਧੂਟੀਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੂਬਾਜਾਤ ਭੀ ਪਨਿਆਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਅੰਗ ਹਨ ਜੋ ਹੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਮਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੂਜੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮੇਲਣ। ਉਜ਼ਲਾਤ ਅਜਿਹੇ ਅੰਗ ਹਨ ਜੋ ਮਾਸ, ਪੱਠੇ, ਔਤਾਰ ਅਰ ਰੂਬਾਜਾਤ ਤੋਂ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਮਾਸ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਉਂ ਬਣਦੇ ਹਨ - ਪਹਿਲੇ ਪੱਠੇ ਰੂਬਾਤ ਅਰ ਉਤਾਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਤਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਮਾਸ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਸ ਸਾਰੇ ਨੂੰ ਉਜ਼ਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਜ਼ਲੇ ਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਔਤ੍ਰਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹਰਕਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਹੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਕਜਦਾ ਹੈ ਅਰ ਗਰੀਜ਼ੀ (ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਦੇਹ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਅਰੂਕ ਜ਼ੁਆਰਬ (ਧੁੜਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਾੜਾਂ)। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਈਨ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਾਣਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਦਿਲ ਥੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ ਸਾਰੀਆਂ ਦੇ ਤਹ ਹਨ, ਪਰ ਵਰੀਦੀ ਸਾਲਿਆਨਾ ਦੀ ਇਕੋ ਤਹ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੋਲੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਲ ਵਿਚ ਰੂਹ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਲਹੂ ਥੋੜਾ

੨੬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿਸ ਹਰਕਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਣ
ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਜੀਉਣ ਦੀ ਤਾਕ
ਤ ਪੁਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੀ ਧਾਗਿਆਂ ਵਾਙੂ
ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਰੀਦ ਜਾਂ ਸ਼ਿਆਨੀ ਅਰ ਉਸ ਦਰੀ
ਦ (ਨਾੜੂ) ਦੇ ਬਾਝੂ ਜੋ ਜੀਭ ਦੇ ਹੇਠ ਹੈਂ। ਸਾਰੀਆਂ ਉਹ
ਦਾਂ ਇਕ ਤੁਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਪੋਲੀਆਂ ਹਨ
ਇਹ ਜਿਗਰ ਥੀਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਹਿਸ ਅਰ
ਹਰਕਤ ਥੀਂ ਬਾਝੂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਬਹੁਤ, ਪ
ਰ ਰੂਹ ਘਟ ਹੈ। ਇਹ ਜਿਗਰ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਲੈਕੇ ਅੰਗ
ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਜ਼ਾ
ਨੂੰ ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕੁ
ਮਸਾਰੀਕਾ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਿਗਰ ਥੀਂ ਗੁਰਦੇ
ਵਿਚ ਅਰ ਗੁਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਮਸਾਨੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਉਂ
ਦੀਆਂ ਹਨ, ਚਰਬੀ ਨਰਮ ਤੇ ਚਿਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ
ਲਹੂ ਦੀ ਤਰੀ ਥੀਂ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਚਰਬੀ ਆਪਣੇ ਕੋ
ਲ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਤਰ ਅਰ ਨਰਮ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਕਿਨ
ਸਾਈ ਅਰ ਹਰਕਤ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ਕ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ।
ਮਾਸ ਸਖਤ ਲਹੂ ਥੀਂ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਗਰ
ਮੀ ਖੁਸ਼ਕੀ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਸ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ
ਨਰਮ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ
ਣ ਦਿੰਦਾ। ਭਾਸ਼ਾ ਪਤਲੇ ਪਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ

ਰਕਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਥੋੜੀ ਹਿਸ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਕਜਣਾ ਅਰ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ, ਜਿਲਤ ਜਿਸਮ ਹੈ ਪਠਿਆਂ ਦੀ, ਥੋੜੀ ਹਿਸ ਭੀ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਗੁਣ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਢਕਣਾ ਅਰ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਆਫਤਾਂ ਥੋਂ ਬਚਾਣੇ। ਦੇਹ ਵਿਚ ਛੇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਾਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਦਰ ਦੀ ਮੈਲ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਵਾਲ ਤਾਜੇ ਅਜਿਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਮਰਦ ਤੀਮੀਂ ਦੁਹਾਂ ਲਈ ਸਜਾਉਟ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ। ਬਾਜੇ ਨਿਰੇ ਮਰਦਾਂ ਲਈ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਦਾਹੜੀ ਦੇ। ਬਾਜੇ ਸਜਾਉਟ ਅਰ ਨਫੇ ਲਈ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਭਿਰਵਟੀਆਂ, ਭੁਰਵਟੇ, ਬਾਜਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਣ ਹੈ ਪਰ ਸਜਦੇ ਨਹੀਂ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਸਾਰੀ ਦੇਹ ਦੇ ਵਾਲ, ਉਨਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਗੰਦ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਖਾਕਰ, ਬਗਲਾਂ, ਨਕ ਦੇ ਵਾਲ। ਨੌਹ ਜਿਸਮ ਹਨ, ਪਤਿਆਂ ਦੇ, ਇਨਾਂ ਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਪਕੇ ਰਖਣ। ਨਿਕੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਚੁਣਨ, ਅਰ ਫੋਕਰਨ॥

ਤੀਜਾ ਧਿਆਉ।

ਦਿਮਾਗ। ਢਿਲਾ, ਪੋਲਾ ਅਰ ਚਿਟਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੁਖ, ਨਾਲੂੰ ਅਰ ਗਾਸੂਆਂ ਥੋਂ ਮਿਸ਼ਤ ਹੈ। ਇਕ ਝਲੀ ਕਰੜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਰੀਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਗਾਸਾ ਦਿਮਾਗ ਨਾ

ਲ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਮੋਟੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਆਂ
ਗਾੜ੍ਹੀਜ ਹੈ। ਇਹ ਖੰਪਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ।
ਇਸ ਅਗਾੜੀ ਸਕਲ ਤ੍ਰਿਕੋਣ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ
ਮੱਥੇ ਵਲ ਹੈ, ਅਰ ਉਹ ਕੋਣ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਭੁਜਾ
ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਹੈ ਖੁਤੀ ਵਲ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਹਿ
ਸ ਅਤੇ ਹਰਕਤ ਦਿਮਾਗ਼ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਜੋ ਮੱਥੇ ਵਲ
ਨਿਕਲੇ ਹਨ, ਅਰ ਹਰਕਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਖਤ ਪੱਠਿ-
ਆਂ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਜੋ ਖੁਤੀ ਵਲੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ।
ਅੱਖਾਂ ਸਤ ਤੈਹਿਆਂ ਅਰ ਤਿਨ ਰਤੂਬਤਾਂ ਤਰੀ। ਬੰ
ਮਸੂਤ ਹਨ। ਪਹਲੀ ਤਹਿ ਆਂ ਹੈ ਜੋ ਹਵਾ ਨਾਲ ਮਿ
ਲਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਕਰੀਨ, ਜੋ ਮਲਤਹਿਆਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹੈ
ਇਸ ਤਹਿ ਵਿਚ ਕਿਸੀ ਤਰਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅ
ਪੁਤਲੀ ਹੇਠਲੀ ਤਹਿ ਗਨਬੀਆ ਥੋਂ ਰੰਗ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
ਤੀਜੀ ਗਨਬੀਆ ਜੋ ਕਦੀ ਕਾਲਾ ਕਦੀ ਨੀਲਾ ਅ
ਰ ਕਦੀ ਲਾਲ ਭਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਥੈਜੀ
ਆ ਰਤੂਬਤ ਹੈ। ਇਹ ਰਤੂਬਤ ਸਾਫ ਅਰ ਆਂਡੇ ਦੀ
ਸਫੇਦੀ ਵਰਗੀ ਹੈ ਰੰਗ ਅਰ ਕਵਾਮ ਵਿਚ। ਚੌਥੀ
ਤਹਿ ਅਨਕਬੂਤੀ, ਜੋ ਕਰਨੇ ਦੇ ਜਾਲੇ ਵਰਗੀ ਹੁੰਦੀ
ਹੈ। ਇਹ ਤਹਿ ਰਤੂਬਤ ਥੈਜੀਆ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਹੈ। ਇਸ
ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਰਤੂਬਤ ਜਲੀਦੀਆ ਹੈ। ਇਹ ਰਤੂਬਤ ਸ
ਫ ਬਰਫ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਇਸ ਥੋਂ ਅਗੇ ਜੁਜੀਜੀਆ

ਰਤੂਬਤ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਫ ਅਰ ਲਾਲੀ ਭਾ ਮਾਰਦੀ ਹੈ।
ਸਫਾਈ ਅਰ ਕਵਾਮ ਵਿਚ ਢਲੀ ਹੋਈ ਕਚ ਵਾਂਙੂ ਹੈ।
ਪੰਜਵੀਂ ਸੁਬਕ੍ਰੀਆ ਹੈ ਜੋ ਜਾਲ ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
ਇਹ ਜਜਾਜੀਆ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ। ਛੀਵਾਂ ਮਸੀਮਾ
ਜੋ ਮਸੀਮਾ (ਬਚਾਦਾਨ) ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ
ਤਹ ਅਖ ਪੁਰ ਇਉਂ ਲਿਪਟੀ ਹੈ, ਜਿਕੁਰ ਮਸੀਮ
ਆਂ ਬਚੇ ਪੁਰ। ਸਤਵੀਂ ਸਲਬੀਆ ਜੋ ਮਸੀਮਆ
ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ, ਅਰ ਅਖ ਦੀ ਹਡੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
ਕਈ ਹਕੀਮ ਅਖਾਂ ਦੀ ਛੇ ਤਹਾਂ ਦਸਦੇ ਹਨ, ਕਈ
ਪੰਜ, ਕਈ ਚਾਰ, ਕਈ ਤਿਨ, ਕਈ ਦੋ, ਪਰ ਤਿਨ:
ਰਤੂਬਤਾਂ ਅਰ ਮਸੀਮਆ ਤਹ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ
ਗੁਣ, ਕਈਆਂ ਹਕੀਮਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਹਰਇ
ਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਅਖ ਉਸਦੀ ਗਿਠ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਹਿ
ਸੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਜਿਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਅ
ਖ ਗਿਠ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਹਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਵਡੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਓਹ
ਸੁਸਤ ਅਰ ਮੋਟੀ ਮਤ ਵਾਲਾ ਹੋਊ। ਜਿਸਦੀ ਅ
ਖ ਛੋਟੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਧਸੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਦਗੇਬਾ
ਜ, ਪੇਟੂ ਅਰ ਦਿਲ ਦਾ ਖੋਟਾ ਹੋਊ। ਜਿਸਦੀ ਅਖ ਬਾ
ਹਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਉਹ ਜਾਹਲ ਤੇ ਅਹ
ਮਕ ਹੋਊ। ਜਿਸਦੀ ਅਖਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ
ਉਹ ਨੇਕ, ਭਲਾ ਮਾਨਸ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਦੇ ਚਾਹੁਣ

ਵਾਲਾ ਹੋਊ। ਜਿਸਦੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਾਲੀ ਜਿਹੀ ਹੋਵੇ
ਉਹ ਵਡਾ ਗੁਸੇ ਵਾਲਾ ਹੋਊ। ਜਿਸਦੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪੀ
ਲਤਣ ਹੋਵੇ ਉਹ ਦੁਸਟ ਅਰ ਲਹੂ ਪੀਣੇ ਵਾਲਾ
ਹੋਊ। ਜਿਸਦੀ ਅੱਖ ਜਰਾ ਚਿਰਕੀ ਫਿਰਦੀ ਹੋਵੇ
ਉਹ ਚੋਰ ਦਗਨ, ਅਰ ਅਕਲ ਵਾਲਾ ਹੋਊ। ਛੇਤੀ ਰਨ
ਮਟਕਰਨ ਅਤੇ ਅਖ ਦਾ ਜਲਦੀ ਫਿਰਨਾ ਚੋਰੀ
ਅਤੇ ਦਗੇ ਬਾਜੀ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਪਿਲਤਣ ਅਰ ਸਬ
ਜੀ ਦਾ ਫੋਕੇ ਵਾਂਗਰ ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕਣਾ ਅਰ
ਉਸਦੇ ਕੋਏ ਵਿਚ ਲਾਲੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਇਹ ਦਸਦਾ
ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਸਭ ਥੋਂ ਬੁਰਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਲੀਮਾ ਅਰ
ਤਿਖੇ ਦੇਦਾ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਅਰ ਸਾਰੀਆਂ ਅਖਾਂ ਤੋਂ ਭੇ
ਡ ਵਰਗੀ ਅਖ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਜਦ ਅਜਿਹੀ ਅਖ ਵਿਚ
ਚਮਕ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਉਸ ਪੁਰ ਪਿਲਤਣ ਤੇ ਲਾਲੀ ਹੋ
ਵੇ ਤਾਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ ਚਤੁਰ ਅਰ
ਸਿਆਣਾ ਹੈ।। ਕੰਨ ਬਾਰਿਆਂ ਹੈ ਮਾਸ, ਗਜ਼ੂਰਫ ਅ
ਤੇ ਹਿਸ ਵਾਲੇ ਪਾਣਿਆਂ ਥੋਂ, ਇਸਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
ਆਵਾਜ ਨੂੰ ਕਠਿਆਂ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਭੇਜੇ। ਗੁਣ
ਕੀਹਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰੇਕ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕੰਨ ਉਸਦੇ ਦਿ
ਲ ਦਾ ਤੀਜਾ ਹਿਸਾ ਹੋਣਾ ਲੋੜੀ ਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਜਿਸ
ਦਾ ਕੰਨ। ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਹੋਊ, ਉਸਦੀ ਵਡੀਆ
ਈ ਹੋਊ, ਜਿਸਦਾ ਕੰਨ ਇਸ ਥੋਂ ਛੋਟਾ ਹੋਵੇ ਉਹ

ਨਾਮਰਦ ਕਮਹਿੰਮਤ ਅਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਪੁਰ ਸਬਰ ਕਰ
ਨ ਵਾਲਾ ਹੋਊ। ਗਨਿਕ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਮਾਸ, ਰਗ੍ਰਭੂਕ
ਪਠਿਆਂ ਅਰ ਰਗਾਂ ਥੋਂ, ਉਸਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
ਸੂੰਘੇ, ਅਰ ਚੇਹਰੇ ਨੂੰ ਸਜਾਂਦੇ। ਹੋਠ ਬਣੇ ਹਨ ਥੋੜੇ
ਜਿਹੇ ਮਾਸ, ਪਠਿਆਂ, ਉਜਾਲਿਆਂ ਅਰ ਰਗਾਂ ਥੋਂ
ਦੋਹਾਂ ਕੰਮ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨਾ, ਘਟੇ ਮਿਟੀ ਪੈਣ ਥੋਂ
ਬਚਾਉਣਾ, ਅਰ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਣੀ, ਜੀਭ
ਬਣੀ ਹੈ ਮਾਸ, ਬਰੀਕ ਰਗਾਂ, ਉਹਦਾ ਹਿਸ ਵਾਲੇ
ਪਠਿਆਂ ਅਰ ਉਸ ਝਿਲੀ ਥੋਂ, ਜੋ ਅਰੀਗ੍ਰਾਸਾਂ ਨਾਲ
ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜੀਭ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਗਜਾ ਨੂੰ ਮੂੰਹ
ਵਿਚ ਫੇਰੇ, ਨਿਗਲਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਵੇ, ਸੁਆਦ
ਚਖੇ, ਅਰ ਗਲਾਂ ਕਰੇ। ਗੁਣ, ਬਾਜੇ ਹਕੀਮਾਂ ਦਾ
ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜੀਭ ਉਸਦੀ ਗਿ
ਠਦੇ ਅਧ ਅਰ ਤ੍ਰਿਹਾਈ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਏ
ਬਸ ਜਦ ਅਜੇਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦਸਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਸੁਧ
ਸੁਧ ਅਰ ਠੀਕ ਬੋਲਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਜੀਭ ਮੋ
ਟੀ, ਉਪਰ ਮਾਸ ਹੋਵੇ ਉਹ ਥੋੜੀ ਬੁਧ ਅਰ ਅਸੁਧ
ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਹੋਊ, ਜਿਸਦੀ ਜੀਭ ਪਤਲੀ ਅਰ ਬ
ਰੀਕ ਹੋਵੇ, ਸਮਝਦਾਰ ਅਰ ਬੁਧਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ
ਦੀ ਜੀਭ ਚੌੜੀ ਅਤੇ ਢਿਲੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਵਡਾ ਝੂਠਾ ਹੋਵੇ
ਗਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਜੀਭ ਸਾਫ ਹੋਵੇ ਉਹ ਸਚਾ ਅਰ ਸਮ

ਭੂਦਾ ਹੋਊ। ਜਿਸਦੀ ਜੀਭ ਕਰੜੀ ਅਰ ਸਖ਼
ਤ ਹੋਵੇ ਊਹ ਜੋਰ ਵਾਲਾ ਹੋਊ। ਅਕਲ ਵਾਲਾ ਹੋਊ
ਅਰ ਨੇਕ ਹੋਊ। ਅਗੋ ਰਬ ਜਾਣੇ। ਮੁਰੀ ਬਣੀ ਹੈ
ਮਾਸ ਅਤੇ ਪਾਣੀਆਂ ਥੋਂ, ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਰੋਟੀ ਨੂੰ
ਮੇਦੇ ਵਿਚ ਪੁਚਾਵੇ। ਲਹਾਤਾ ਜਾਂ ਕੈਦਾ ਬਣੀ ਹੈ, ਨਰ
ਮ ਮਾਸ ਅਤੇ ਰਗਾਂ ਥੋਂ, ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਖਾਧੇ ਪੀ
ਤੇ ਨੂੰ ਫਿਫੜੇ ਵਲ ਨਾ ਜਾਣ ਦੇਵੇ॥

ਚੌਥਾ ਧਿਆਏ।

ਫਿਫੜਾ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦਾ ਵਰਨਨ।

ਫਿਫੜਾ ਬਣਿਆ ਹੈ ਪੋਲਾ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਮਾਸ
ਅਰ ਫਿਫੜੇ ਦੀਆਂ ਗਜੂਵਾ ਅਰ ਨਾੜਾਂ ਥੋਂ, ਪ
ਰ ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਹਿਸ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਝਿਲੀ
ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰ ਦੀ ਹਵਾ ਖਿਚ
ਕੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਅਰਾਮ ਪੁਚਾਵੇ ਅਰ ਭੈੜੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਕ
ਢ ਸਿਟੇ। ਦਿਲ ਗਾਜਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਾਂਙੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਇਸਦਾ ਅਧਾਰ ਜਾਂ ਹੇਠਲਾ ਪਾਸਾ ਸੀਨੇ ਦੇ ਵਿਚ
ਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲੀ ਭਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।
ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਮਮੇ ਦੇ ਸਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਲਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਬ
ਣਿਆ ਹੈ ਮਾਸ, ਨੀਂਹ, ਗਸ਼ਾ ਸਖ਼ਤ ਥੋਂ; ਅਰ ਦਿਲ
ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਗਰੀਜ਼ੀ ਗਰਮੀ ਹੋਵਾਨੀ ਰੂਹ, ਅਰ ਹੈਵ
ਨੀ ਰੂਹ ਵਰਤਦਾ, ਉਸਦੇ ਦੋ ਬਤਨ ਹਨ, ਇਕ ਸਜਾ ਜਿ

ਸ ਵਿਚ ਫੇਰ ਸਾਫ਼ ਲਹੂ ਅਰ ਥੋੜਾ ਰੂਹ ਹੈ। ਇਸ ਬਤਨ ਵਿਚ ਦੋ ਰਸਤੇ ਹਨ, ਇਕ ਜਿਗਰ ਵਲ ਹੈ, ਇਸ ਰਸਤੇ ਇਕ ਨਾੜ ਜਿਗਰ ਵਿਚੋਂ ਲਹੂ ਲੈਕੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਫਿਫੜੇ ਵਲ ਜਿਸ ਥੋਂ ਵਰੀਦ ਸ਼ਰਿਆਨੀ (ਨਾੜ) ਫਿਫੜੇ ਵਲ ਗਜ਼ਾ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਫਿਫੜੇ ਵਲੋਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹਵਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਦੂਜਾ ਬਤਨ ਖੱਬਾਂ ਜੋ ਬਹੁਤੇ ਰੂਹ ਅਰ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਲਹੂ ਥੋਂ, ਇਹ ਬਤਨ ਸ਼ਰਈਨਾਂ ਦੇ ਉਗਾਲ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ ਧਿਆਉ।

।ਸੀਨੇ ਦੇ ਪਰਦਿਆਂ, ਮੇਦੇ ਅਰ ਇਮਆ (ਆਂਦ੍ਰਾਂ) ਦਾ ਵਰਨਨ॥

।ਸੀਨੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮਾਸ, ਹਰਕਤ ਹਿਸ ਵਾਲੇ ਪਠਿਆਂ ਥੋਂ, ਉਸ ਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਹਵਾ ਦੇ ਜਜ਼ਬ ਕਰਨ, ਅਰ ਭਾਫ਼ ਦੇ ਕਢਣ ਲਈ ਸੀਨੇ ਨੂੰ ਚੌੜਾ ਅਰ ਤੰਗ ਕਰੇ, ਮੇਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ, ਜੋ ਗੋਲ ਹੈ, ਅਰ ਜੋ ਬਣਿਆ ਹੈ ਮਾਸ, ਪਠਿਆਂ, ਗੁਰਦਾ ਅਰ ਜਰਾ ਈਨਾਂ ਥੋਂ, ਮੇਦੇ ਦੇ ਤਿਨ ਭਾਗ ਹਨ, ਇਕ ਮੁਰੀ ਦੂਜੇ ਫ਼ਮ ਮੇਦਾ, ਤੀਜੇ ਕ਼ਆਰ ਮੇਦਾ, ਮਰੀ ਸੰਗ ਥੋਂ ਲੈਕੇ ਸੀਨੇ ਦੀਆਂ ਹਡੀਆਂ ਫੇਕਰੜ ਤੀਕ ਹੈਂ, ਫੇਰ ਮਰੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਖੰਜਰੀ ਹਡੀਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਫ਼ਮ ਮੇਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਫ਼ਮ ਮੇਦਾ ਖਾਲੀ ਹੈ ਮਾਸ ਥੋਂ। ਕ਼ਆਰ ਮੇਦੇ ਦਾ ਥਾਉਂ ਧੁਨੀ ਤੇ ਉਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ

ਮਾਸ ਬੀ ਹੈ। ਮੇਦੇ ਦਾ ਕੰਮ ਗਜ਼ਾ ਨੂੰ ਪਚਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ
ਆਂ ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਜਿਸਮ ਹੈ। ਵੱਡੀ ਤ੍ਰੇਹਾ ਅਰਥਾਤ, ਪਤੇ
ਚਰਬੀ, ਉਰਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਈਨ ਨਸਾਂ ਥੇਂ, ਏਹ ਛੋਟੇ ਹਨ।
ਇਸਨਾ ਇਸ਼ਰੀ, ਸਾਇਮ, ਦਕਾਕ। ਇਨਾਂ ਤਿਨਾਂ ਨੂੰ
ਇਮਆ ਅਲਯਾ ਅਤੇ ਇਮਆ ਦਕਾਕ ਕੈਹਦੇ ਹਨ,
ਚੌਥੀ ਅਊਰ, ਪੰਜਵੀਂ ਕੋਲਨ, ਛੇਵੀਂ ਮੁਸਤਕੀਮ,
ਜੋ ਗੁਦਾ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਨਾਂ ਤਿਨਾਂ ਨੂੰ ਇਮਆ
ਗਲੀਜ਼ ਕੈਂਹਦੇ ਹਨ। ਇਨਾਂ ਸਭਨਾ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਕਿ ਗਜ਼ਾ
ਦੇ ਫੁਜ਼ਲੇ ਨੂੰ ਕਢਾ ਦਿਣ।

ਛੇਵਾਂ ਧਿਆਉ।

ਜਿਗਰ, ਪਿਤ, ਅਤੇ ਤਿਲੀ ਦਾ ਵਰਨਨ

ਜਿਗਰ ਬਣਿਆ ਹੈ ਮਾਸ, ਉਰਦਾ, ਸ਼ਰਾਈਨ ਅਰ ਝਿ
ਲੀ ਥੋਂ। ਇਸ ਝਿਲੀ ਨੇ ਜਿਗਰ ਨੂੰ ਗਿਲਾਫ ਦੀ ਤਰਾਂ
ਢਕ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਗਰ ਵਿਚ ਹਿਸ ਨਹੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ
ਝਿਲੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਿਸ ਹੈ, ਜਿਗਰ ਦਾ ਰੰਗ ਜਮੇ ਹੋ
ਏ ਲਹੂ ਵਰਗਾ ਹੈ, ਅਰ ਜਿਗਰ ਉਰਦਾਂ ਦੇ ਨਿਕਲਣ ਤੇ
ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਥਾਂਉ ਹੈ, ਉਰਦਾ ਉਹ ਨਾੜਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਕੁ
ਦਦੀਆਂ ਨਹੀ ਅਰ ਸਭੇ ਜਿਗਰ ਥੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ
ਹਨ,। ਜਿਗਰ ਦੀ ਪਿਠ ਪਸਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੋ
ਉਸਦਾ ਬਤਨ ਮੇਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਰ
ਉਸਦਾ ਉਪਰਲਾ ਪਾਸਾ ਸੀਨੇ ਦੇ ਪਰਦੇ ਦੇ ਵਿਚ ਕਰ

ਤੁੰਧਿ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਹੋਰ ਵਲਾ ਪਾਸਾ ਲਕ ਕੇ ਵੇਲ ਸੁਕਦਾ ਹੈ
ਜਿਗਰ ਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਗਜ਼ਾ ਵਾਸ
ਤੇ ਲਹੂ ਪੈਦਾ ਕਰੇ, ਪਿਤਾ ਜਿਗਰ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਮਿਲਿ
ਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਰ ਮਿਰਾ ਸੁਫਰਾ ਲਈ ਥੈਲਾ ਹੈ
ਇਸਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਿਰਾ ਸੁਫਰਾ ਨੂੰ ਜਿਗਰ
ਥੋਂ ਚੂਸ ਲਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਵਿਕਾਰ ਵਿਚ ਸਾਫ ਖੂਨ
ਬਾਕੀ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਲੋੜ ਵੇਲੇ ਇਸ ਖੂਨ ਵਿਚੋਂ ਕੁ
ਝ ਮੇਦੇ ਅਰ ਇਮਆ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਫਰਜ਼ੀਗ
ਜਾਂ ਨੂੰ ਪਚਾ ਦੇਵੇ, ਅਰ ਥੋਸ਼ੂ ਕਢ ਦੇਵੇ, ਤਿਲੀ ਪੇਲੀ
ਹੈ, ਮੇਦੇ ਬਦਲਵਾਂ ਨੂੰ, ਇਸਦਾ ਰੰਗ ਜਿਗਰ ਵਰਗਾ
ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਹਿਸ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਝਿਲੀ
ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹਿਸ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਥਾਉਂ ਖਬੀ ਪਸਲੀਆਂ
ਅਰ ਮੇਦੇ ਦੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਹ ਤਿਲੀ ਮਿਰਾ ਸੌਦਾ ਦਾ ਥੈਲਾ
ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਿਰਾ ਸੌਦਾ ਨੂੰ ਜਿਗਰ ਥੋਂ
ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਛਡੇ, ਅਰ ਇਸ ਵਿਚ ਦੋ ਗੁਣ ਹਨ, ਇਕ
ਤਾਂ ਜਿਗਰ ਨੂੰ ਸੌਦਾ ਥੋਂ ਸਾਫ ਕਰਨਾ, ਜੇ ਕਰ ਤਿਲੀ ਸੌਦਾ ਨੂੰ
ਜਿਗਰ ਥੋਂ ਜਜ਼ਬ ਨਾ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਸੌਦਾ ਦੀ ਮਰਜ਼ਾਂ ਪੈ
ਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਦੂਜੇ ਇਹ ਕਿ ਮੇਦੇ ਦੇ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਦੇ ਵੇਲੇ
ਇਸ ਸੌਦਾ ਵਿਚੋਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਫਮ ਮੇਦਾ ਪੂਰੀ ਭੁਖ
ਲਾਉਣ ਲਈ
ਤ੍ਰਿਕਦਾ ਹੈ ॥

ਸਤਵਾ ਧਿਆਉ।

ਬਾਕੀ ਅਸ਼ਤ ਅਗਾਂ ਵਿਖੇ

ਦੋਵੇਂ ਗੁਰਦੇ ਬਣੇ ਹਨ, ਸਖ਼ਤ ਲਾਲ ਰੰਗ, ਮਾਸ ਅਰ ਢੇਰ ਸਾਰੀ ਚਰਬੀ, ਉਰਦਾ ਸ਼ਰਾਈਨ, ਅਰ ਗਸ਼ਬੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿਸ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਸਦੀ ਗਾਸ਼ਾ ਅਰਬਾਤ ਝਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹਿਸ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਗੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂਉ ਪਿਠ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੈ ਜਿਗਰ ਦੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਇਕ ਗੁਰਦਾ ਬਦਰ ਸਜੇ ਪਾਸੇ, ਇਕ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਹੈ, ਪਰ ਖਬਾ ਗੁਰਦਾ ਸਜੇ ਨਾਲੋਂ ਨੀਵਾਂ ਹੈ। ਗੁਰਦੇ ਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਿਸ਼ਾਬ ਨੂੰ ਜਿਗਰ ਵਿਚੋਂ ਜਜ਼ਬ ਕਰਕੇ ਮਸਾਨੇ ਵਿਚ ਪੁਚਾਵੇ। ਮਸਾਨਾ ਦੋ ਤੈਹ ਪਠਿਆਂ ਦੇ ਜਿਸਮ, ਉਰਦਾ ਅਰ ਸ਼ਰਾਈਨ ਥੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਥਾਂ ਪੇਡੂ (ਆਆਨਾ) ਅਰ ਗੁਦਾ ਦੇ ਵਿਚ ਹੈ ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਪੇਸ਼ਾਬ ਦਾ ਕਠਾ ਕਰਨਾ ਅਰ ਕਢਣਾ ਹੈ, ਇੰਦ੍ਰੀ ਜਾਂ ਭਗ ਦੇ ਰਸਤੇ। ਉਨੀ ਸੈਨਾ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਚਿਟੇ ਮਾਸ, ਉਰਦਾ ਅਰ ਸ਼ਰਾਈਨ ਥੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੀ ਨੂੰ ਪਕਾਉਣ। ਇੰਦ੍ਰੀ ਥੋੜੇ ਜੇਹੇ ਮਾਸ, ਪਠੇ, ਉਰਦਾ, ਅਰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸ਼ਰਾਈਨ ਥੋਂ ਬਣੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਗੁਣ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਰਿਹਮ (ਬਚੇਦਾਨ) ਪਠਿਆਂ ਦਾ ਜਿਸਮ ਹੈ ਕਿਉਂਜੋ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆਂ ਵਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਰ ਤੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਾਮਲ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਥਾਂ ਮਸਾਨੇ ਅਰ ਰੂਦਾ ਮੁਸਤਕੀਮ ਅਤੇ ਸੁਨੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਰਹਮ ਲਈ ਇਕ ਲੰਮੀ ਗਾਰਦਨ ਹੈ ਜੋ ਭਗ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗਾਰਦਨ ਦੇ ਮੂੰਹ ਕੋਲ ਉਨੀ ਸੋਨ ਹਨ, ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੀ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਜਦ ਤੀਕ ਦਿਨ ਪੂਰੇ ਨਾ ਹੋਣ ਸਾਂਭੀ ਰਖੇ।

ਕੈਫੀਯਤ:— ਜਨੀਨ ਦਾ ਵਰਨਨ। ਜਦ ਮਨੀ ਰਹਮ ਵਿਚ ਠਹਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਥੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਸਦੇ ਛੇ ਹਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨਾ ਨੂੰ ਹਾਲਾਤ ਸਿਤਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਹਲੀ ਹਾਲਤ ਗਲਿਆਨ ਦਾ ਹਾਸਲ ਹੋਣਾ, ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਇਕ ਨੁਕਤਾ ਉਸਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਮੂਨਾ ਦਿਲ ਦਾ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਇਕ ਨੁਕਤਾ ਉਪਰ ਵਲ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ, ਛੀਵੇਂ ਦਿਨ ਇਕ ਨੁਕਤਾ ' ਪਾਸੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਿਗਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਸਤਵੇਂ ਰੋਜ ਚੌਥਾ ਨੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।। ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਮਸ਼ੀਮਾਂ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਉਹ ਰਿਗਾਵ ਨੁਕਤਾ ਕਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੈਫੀਯਤ· ਜਨਨੀਨ ਵਿਚ ਹਕੀਮਾਂ ਦੀ ਵਖੋ ਵਖਰੀ ਰਾਇ ਹੈ।।

ਪਹਲੇ ਮੁਅਲਮ ਦਾ ਕੌਲ। ਸਭ ਥੋਂ ਪਹਲੇ ਦਿਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਥੇ ਰੂਹ ਅਰ ਗਰੀਜੀ ਗਰਮੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸਾਹਿਬ ਮਜਮੂਆ ਉਲ ਹਿਕਮਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪਹਲੇ

੩੮ ਮਅਲਮ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਭੁਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਦਿਲਸੈਆ ਸੁਦਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਅਰ ਮਾਸ ਦੇ ਅੰਗ ਪਿਛੋਂ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਹਕੀਮ ਬੁਕਰਾਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਦਿਮਾਗ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਉਥੋਂ ਨਫਸਾਨੀ ਰੂਹ ਅਰ ਪਠੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਹਕੀਮ ਰਾਜ਼ੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਜਿਗਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਉਥੋਂ ਖੂਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਖੂਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਬਚੇ ਦਾ ਪਲਨਾ ਅਰ ਵਧਨਾ ਔਖਾ ਹੈ, ਕਈਆਂ ਦੇ ਕਹੇ ਮੂਜਬ ਪਹਿਲੇ ਧੁੰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿਤਾ ਹਾਲਾਤੁ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੀ ਹਾਲਤ। ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਰੰਗਾ ਰੰਗ, ਖਾਲੀ ਅਰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋਣ, ਅਰ ਉਸ ਵਿਚ ਤਿਮਸੀ ਖੂਨ ਧੁੰਨੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਆਉਣ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਹਾਲਤ ਚੌਂਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਘੇਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਛੀਵੇਂ ਦਿਨ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਚੌਥੇ ਇਹ ਕਿ ਮਾਸ ਦਾ ਟੋਟਾ ਹੋਕੇ ਸਖਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅਰ ਤਿਮਸੀ ਖੂਨ ਦਾ ਟਪਕਨਾ ਅਰੰਭ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਹੈਵਾਨੀ ਸੂਰਤ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਬਾਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਹਾਲਤ ਪੰਜਵੀਂ ਇਹ ਕਿ ਅੰਗ) ਅਸਲੀ ਅਜ਼ੂਨ (ਮੁੰਡਾ ਯਾ ਕੁੜੀ ਆਦਿਕ ਪੈਦਾ ਹੋਣ, ਇਹ ਹਾਲਤ ਤਿਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਛੇਵੀਂ ਹਾਲਤ। ਇਹ ਕਿ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਮੁਕ ਜਾਏ ਅਰ ਅਰਕ, ਮਜ਼ਾਰ ਅਰ ਜੋੜ ਆਦਿ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਇਹ ਹਾਲਤ ਪੰਜਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਤਵੀਂ

ਨਾ ਪਿਛੋਂ ਤਿਸ ਜੀ ਲਿਬਾਸ ਪਾਂਉਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਨਾਵੇਂ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਹੈਵਾਨੀ ਰੂਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ - ਛਿਆਨਵੇਂ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹੈਵਾਨੀ ਰੂਹ ਜਿਗਰ ਵਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਰੂਹ ਹੈਵਾਨੀ ਸੌ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦਿਮਾਗ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਬਚਾ ਥੋੜਾ ਇਰਾਦਾ ਹਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਬਚੇ ਦਾ ਹਾਲ ਉਸ ਆਦਮੀ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਹੀਂ ਸੁਤਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾਹੀ ਜਾਗਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਥੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੂਰੀ ਕੁਵਤ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਬਚਾ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਹਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਹਾਲ ਪੈਂਦ ਇਸ ਤੀਕ ਬਚੇ ਨੂੰ ੩੦ ਜਾਂ ੪੦ ਦਿਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਕੁੜੀ ਵਿਚ ੪੦ ਦਿਨ ਥੋਂ ੫੦ ਦਿਨ ਤੀਕ, ਜੋ ਬਚਾ ਸਤਵੇਂ ਜਾਂ ਨਾਵੇ ਮਹੀਨੇ ਜੰਮੇ ਜੀਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਇਸ ਥੋਂ ਬਾਝ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤੀਜਾ ਕਾਂਡ।

ਆਦਮੀ ਦੀ ਦੇਹ, ਕਾਰਣ, ਅਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਖੇ।

ਪਹਿਲਾ ਧਿਆਉ।

ਰੋਗ ਅਰ ਅਰੋਗਤਾ ਵਿਖੇ।

ਅਰੋਗਤਾ ਆਦਮੀ ਦੀ ਦੇਹ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਹਾਲਤ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਅੰਗ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰਾਂ

ਪੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਰੋਗ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਰੋਗ ਦੇਹੋ
ਹਿਆਂ ਦੇਹ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਨੁਕਸਾਨ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਗੇ ਇ
ਹ ਨੁਕਸਾਨ ਤਿਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਬਦਲ ਜਾਣਾ।
ਦੂਜੇ ਘਾਟਾ। ਤੀਜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਡ ਜਾਣਾ। ਰੋਗ ਦੋ ਪ੍ਰਕ ੧
ਰ ਦਾ ਹੈ,। ਇਕ, ਸਮਾਨ, ਦੂਜੇ ਮਿਸਤ, ਮਿਸਤ ਉਸ
ਰੋਗ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਕਈ ਰੋਗਾਂ ਦੇ ਕਠਿਆਂ ਹੋਣ
ਥੋਂ ਮਿਸਤ੍ਰ ਇਕ ਰੋਗ ਬਨ ਜਾਵੇ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਸੋਜ ਜੋ ਤਿਨਾ
ਰੋਗਾਂ ਥੋਂ ਮਿਸਤ੍ਰ ਹੈ। ਪਹਲਾ ਮਾਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਿਗ
ੜਨਾ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਸੋਜ, ਬਿਨਾ ਸੋਜ ਦੇ ਮਾਦੇ ਦੇ ਨਹੀ
ਹੁੰਦੀ, ਅਰ ਜਦ ਤੀਕ ਓਹ ਮਾਦਾ ਗੰਦਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਊ
ਸੋਜ ਨਾ ਪਊ, ਅਰ ਗੰਦੇ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅੰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ
ਵਿਗੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਉਹ ਰੋਗ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ਕਲ
ਅਰ ਤੋਲ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਜੋੜਾਂ ਵਿਚ ਫ
ਰਕ ਪੈਣਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਜੇ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਾ
ਪਵੇ ਤਾਂ ਸੋਜ ਨੂੰ ਥਾਉਂ ਕਿਥੇ ਮਿਲੇ। ਇਨਾ ਤਿਨਾ
ਰੋਗਾਂ ਨੂੰ ਸੋਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਨ ਰੋਗ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ
ਇਕੱਲਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਰੋਜ ਦਾ ਤਪ। ਇਹ ਸਮਾਨ
ਤਿਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਿਗੜਨਾ
ਦੂਜੇ ਮੁਰਜ਼ੂਲ ਤਰਕੀਬ, ਤੀਜੇ ਜੋੜ ਵਿਚ ਫਰਕ
ਪੈਣਾ; ਫੇਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਿਗਾੜ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ
ਇਕ ਮਾਦੀ, ਦੂਜਾ ਸਾਜ਼ੁਜ਼ ਮਾਦੀ ਉਹ ਹੈ ਕਿ

ਸੋ। ਖਿਲਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਕ ਹਾਲ ਦਾ ਸੇ
ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਫ਼ਰਾ ਤੇ ਖ਼ੂਨ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆਂ ਗਰਮੀ ਹੁੰਦੀ
ਹੈ। ਜਾਂ ਸੌਦਾ ਤੇ ਬਲਗਮ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਕੀਤਿਆਂ ਸਰਦੀ
ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਮਾਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਦਾ ਵਿਗਾੜ ਅਠ ਪ੍ਰ
ਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਚਾਰ ਸਮਾਨ, ਅਰ ਚਾਰ ਮਿਸ਼੍ਰਤ। ਸਮਾਨ ਉ
ਹ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਖਿਲਤ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਬਿਨਾਂ ਹੋਵੇ, ਜਿਹਾ ਕਿ
ਬਰਫ਼ ਵਿਚ ਫਿਰਿਆਂ ਸਰਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਰਜ਼
ਉਲਤਰਕੀਬ ਦੀਆਂ ਇਹ ਭਾਂਤਾਂ ਹਨ, ਇਕ ਜਮਾਂਦਰੂ
ਦੂਜੇ ਤੋਲ, ਤੀਜੇ ਗਿਲਤੀ, ਚੌਥੇ ਢਾਂਚ, ਜਮਾਂਦਰੂ ਰੋਗ ਚਾ
ਰ ਤਰਾਂ ਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਸ਼ਕਲ ਜਿਹਾ ਕਿ ਮੁਸਕਤ ਸੋਰ
ਜਿਹਾ ਅਫ਼ਰਾ (ਮਸਕਤ ਆਜਿਹੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ
ਹਨ ਜੋ ਅਗੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਾਂ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਉਤਰਿਆ ਹੋਵੇ
ਅਰ ਲੀਮਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਐਹ ਅਫ਼ਰਸਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਦੇ
ਹਨ, ਕਿ ਗਿਚੀ ਹਦ ਦੇ ਕਾਰਣ ਪਿਠ ਦੇ ਮਣਕੇ ਆਪਣੀ
ਥਾਂ ਤੇ ਪਰੇ ਹਟ ਜਾਣ, ਦੂਜੇ ਮਜਾਰੀ ਜਿਤ੍ਰਨ ਤਬਾਹੋਸ
ਕਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਤੰਗ ਮੁਜਰੀ (ਉਸ ਥੋਖਲੇ ਪਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ
ਜੋ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਇਕ ਅੰਗ ਥੋਂ ਦੂਜੇ
ਵਿਚ ਦਾਹਲ ਲਈ ਔਹੜੀ ਹੋ ਜਾਏ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਖਾਂ ਦਾ ਰੋ
ਗ ਹੋਣਾ ਸੰਕਥਾ ਗਲਬੀਆਂ ਦੇ ਚੌਲੇ ਹੋ ਲਬੋਂ ਹੁੰਦਾ
ਹੈ। ਦੂਜੇ ਮਜਰੀ ਦੇ ਤੰਗ ਹੋ ਜਾਣੇ ਥੋਂ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਫਿਫੜੇ
ਦਮੇ ਵਾਲੇ ਤੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਮਜ਼

੧ ਅਖ ਦੇ ਗਲ ਬ੍ਰੀਆ ਪੜਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਛੇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਅਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ...

ਰੀਦਾ, ਜਿਹਾਕੁ ਥੰਦੇ ਹੋਜਾਂਦਾ ਉਸ ਮੁਜਰੀ ਦਾ ਜੋ
ਸਿਆੜ ਅਰ ਪਿੱਤੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਤਜਾਵੀਫ
ਜਾਂ ਸ਼ੈਂਦ ਆਂ ਹੋਣਾ। ਇਥੇ ਤਜਾਵੀਫ ਉਸ ਪੁਲ ਨੂੰ
ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਅਚਲ ਚੀ
ਜ਼ ਦੇ ਧਿਆਨ ਰਖਣ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰੋਗ ਚਾ
ਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪੋਲ ਦੇ ਚੌੜੇ ਹੋਣ ਥੋਂ, ਜਿਹਾ
ਕੁ ਅਨਮੈਨ ਦੇ ਕੇਸ ਦਾ ਚੌੜਾ ਹੋਣਾ, ਦੂਜੇ ਤੰਗ ਅਰ
ਛੋਟੇ ਹੋਣ ਥੋਂ, ਜਿਹਾਕੁ ਮੇਦੇ ਦਾ ਤੰਗ ਅਰ ਛੋਟਾ ਹੋਣਾ
ਤੀਜੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਅਰ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਾਣ ਥੋਂ, ਜਿਹਾ
ਕੁ ਸ਼ਰਨਾਉ ਖੁਸ਼ੀ ਵੇਲੇ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਥੀ
ਦ ਅਰ ਭਰ ਜਾਣ ਥੋਂ, ਜਿਹਾਕੁ ਸਕਤੇ ਵੇਲੇ ਦਿਮਾਗ
ਦਾ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਚੌਥਾ ਰੋਗ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਉਚਾਣ
ਨਿਵਾਣ ਖੁਰਦਰੇ ਪਨ ਅਰ ਸਫਾਈ ਹੋ ਜਾਣ। ਅਰਥ
ਤ ਖੁਰਦਰੇ ਅਰ ਅਨ ਪਧਰੇ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਸਫ ਅਰ ਪਧ
ਰੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਅਰ ਸਫਾ ਤੇ ਪਧਰਾਂ ਦਾ ਖੁਰਦਰਾ ਅਰ ਅਨ
ਪਧਰਾ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਜਿਹਾਕੁ ਸਫਾਈ ਮੇਦੇ ਅਰ ਰਿਹਮ
ਦੀ ਅਰ ਖੁਰਦਰਾਪਨ ਫਿਫੜੇ ਦਾ। ਇਕਦਾਮ ਤੋਲ
ਦੇ ਰੋਗ ਵਾਧੇ ਜਾਂ ਘਾਟੇ ਥੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਆਮ
ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਖਾਸ। ਆਮ ਵਾਧਾ ਜਿਹਾਕੁ ਬਦਤਮੀ
ਦਾ ਰੋਗ, ਖਾਸ ਵਾਧਾ ਜਿਹਾਕੁ ਜੀਭ ਦਾ ਲੰਮਿਆ
ਅਰ ਚੌੜਿਆਂ ਹੋਣਾ। ਆਮ ਘਾਟਾ, ਜਿਹਾਕੁ ਬਹੁਤ

ਹੀ ਕਿਸਿਆਂ ਹੋਣਾ। ਖਾਸ ਘਾਟਾ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਅੱਖਾਂ
ਦੇ ਘੇਰੇ ਦਾ ਫਟ ਜਾਣਾ। ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਰੋਗ ਭੀ ਘਾਟੇ
ਜਾਂ ਵਾਧੇ ਥੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤਬਈ ਹੋਣਗੇ, ਜਾਂ
ਗੈਰ ਤਬਈ, ਤਬਈ ਵਾਧਾ ਜਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਉਂਗਲ ਵ
ਧੀਕ ਹੋਣੀ। ਗੈਰ ਤਬਈ ਵਾਧਾ ਮੌਕੇ ਹੋਣੇ। ਤਬਈ
ਘਾਟਾ ਜਿਹਾ ਕੁ ਕੋਈ ਜਮਾਂਦ੍ਰੂ ਲੂਲਾ ਲੰਙਾ ਹੋਵੇ। ਗੈਰ
ਤਬਈ ਘਾਟਾ ਜਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਉਂਗਲ ਜਾਂ ਹਥ ਆਦਿ
ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਥੋਂ ਵਢਿਆ ਜਾਣਾ। ਧ੍ਯਾਨ। ਤਬਈ
ਵਾਧੇ ਦਾ ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਧੀਕ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਤੁਰੰਤ
ਥੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਓਹ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਗੈਰ ਤਬਈ
ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਤਬਈ ਘਾਟਾ ਜਮਾਂਦ੍ਰੂ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਕਹਿ
ਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਗੈਰ ਤਬਈ ਘਾਟਾ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਹੈ।
ਢਾਂਚ ਦੇ ਰੋਗ। ਸਾਲੀਨੂਸ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਾਂ ਦੀ
ਢਾਂਚ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਥਾਉਂ ਜਾਘ
ਰ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਉਹ ਅੰਗ ਹੈ ਉਸ ਮੂਜਬ ਢਾਂਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
। ਇਸਨੂੰ ਮੌਜੂਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਅਪਣੇ ਥੋਂ ਬਾਹਿ
ਰ ਨਾ ਅੰਗਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਦੇ ਮੂਜਬ ਹੋਰ ਢਾਂਚ
ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਮਸ਼ਾਰਕਤ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਮੌਜੂਆ
ਰੋਗ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮੌ
ਜੂਆ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ। ਦੂਜੇ ਉਸਦਾ ਆਪਣੇ ਮੌ
ਜੂਆ ਥੋਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ। ਤੀਜੇ ਅੰਗਦਾ

੫੪ ਆਪਣੇ ਮੌਜੂਆਂ ਵਿਚ ਹਿਲਣਾ ਜੁਲਣਾ ਉਸਦਾ ਸ
ਲ ਵਿਚ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਅਚਲ ਰਹਿਣੋਂ ਲੋੜੀਦਾ
ਸੀ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਕੰਬਣਾ ਅੰਗਾਂ ਦਾ। ਚੌਥੇ ਅੰਗ ਦਾ ਅਚ
ਲ ਰਹਣਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਹਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ
ਸੀ। ਅਰ ਅਸ੍ਰਾਰਕੁਤ ਰੋਗ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਇਕਠੇ
ਜੁੜੇ ਹੋਣਾ ਜਿਹਾ ਕੁ ਇਕ ਉਂਗਲ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਇਕੁਠੀ ਮਿ
ਲ ਜਾਏ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜੀ ਬਿਨਾਂ ਹਿਲ ਨਾ ਸਕੇ। ਦੂਜੇ ਫਰ
ਕ ਪੈਣ ਥੀਂ ਜਿਹਾ ਕੁ ਇਕ ਉਂਗਲ ਦੂਜੀ ਨਾਲੋਂ ਇਤਨੀ
ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਉਸਦਾ ਮਿਲਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪਰ
ਜੋੜ ਵਿਚ ਫਰਕ ਤਾਂ ਸਮਾਨ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਬੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿ
ਹਾ ਕੁ ਹਡੀ ਪਠੇ ਦਾ ਟੁਟ ਜਾਣਾ, ਅਰ ਅਸ੍ਤ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ
ਬੀ ਜਿਹਾ ਕੁ ਉਂਗਲੀ ਆਦ ਦਾ ਨਾਂ ਵਢਿਆ ਜਾਣਾ, ਚੇਤੇ
ਰਖੋ ਕਿ ਹਰ ਅੰਗ ਦੇ ਜੋੜ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ
ਕਿਉਂ ਜੋ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਫਰਕ ਪਵੇ ਤਾਂ ਮੌਤ ਸਿਰ ਤੇ ਆ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਧਿਆਨ) ਜੇ ਹਡੀ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪੈ ਕੇ ਉਸਦੇ ਵਡੇ ਟੋਟੇ
ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਸਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਜੇ ਛੋਟੇ ਟੋ
ਟੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਜੋ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਖੂਦ
ਸ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਮਾਸ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪਵੇ ਅਰ ਕੂੜ ਚੀ
ਕੇ ਨਾ ਗੁਜਰੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਜਖਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਰ ਜੇ
ਨਾ ਚਿਰ ਗੁਜਰੇ ਤੇ ਪਾਕ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਰਹਾ ਆਖ

ਖਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਬਹੁਤ ਉਮਰ ਗੁਜਰ ਜਾਵੇ, ਪੀੜ੍ਹ ਖੜੇ ਜਦੇ ਹੋਰ ਵਧ ਜਾਵੇ, ਮੂੰਹ ਸਖਤ ਅਰ ਅੰਦ੍ਰੋ ਮਾਸ ਸਖਤ ਚਿਟਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਸੂਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਰੋਗ ਆਰੋਗਤੁ ਵਲ ਆਉਣ ਲਗੇ ਉਸਦੇ ਚਾਰ ਕਾਲ ਹਨ। ਇਕ ਅਰੰਭੁ ਅਰਥਾਤੁ ਜਦੋਂ ਰੋਗ ਬਿਨਾ ਸ਼ਿੱਦਤ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ, ਦੂਜੇ ਜ਼ੋਰ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰੋਗ ਪੈਦਰ ਪੈ ਵਧਦਾ ਜਾਵੇ ਅਰ ਸ਼ਿੱਦਤ ਕਰੇ। ਤੀਜੇ ਅੰਤ ਜਦੋਂ ਰੋਗ ਇਕ ਹਾਲ ਪੁਰ ਠਹਿਰ ਜਾਵੇ। ਚੌਥਾ ਛੁਟਕਾਰਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰੋਗ ਨੂੰ ਘਾਟ ਪੈਣ ਲਗ ਜਾਵੇ।

ਦੂਜਾ ਧਿਆਉ।

ਦੇਹ ਅਰੋਗਤਾ ਲਈ ਛੇ ਗਲਾਂ।

ਦੇਹ ਦੀ ਰਾਖੀ ਅਰ ਇਸਦੇ ਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਨ ਲਈ ਛੇ ਗਲਾਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ, ਹਵਾ, ਜਿਸਨੇ ਸਭੇ ਦੇਹਾਂ ਘੇਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਫਿਫੜੇ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਖ਼ੂਨ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰੇ, ਅਰ ਅੰਦਰਲੇ ਦੋਦ ਨਾਲ ਆਪ ਗੰਦੀ ਹੋਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਪੁਚਾਉਂਦੀ ਅਰ ਅੰਦ੍ਰਲੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਸਮ ਦਰਤ ਮੋਤਦਿਲ ਰਖੇ। (ਚਾਨ) ਰੂਹ ਨੂੰ ਰਬ ਨੇ ਬੜਾ ਲਤੀਫ਼ ਅਰ ਗਰਮ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਵਾਲੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਹਰ ਅੰਗ ਵਿਚ ਫੈਲ ਜਾਵੇ। ਜੇਕਰ ਰੂਹ ਆਪਣੀ ਮਾਦ

ਦੀ ਚਾਲ ਸਮੇਤ ਇਕ ਹਾਲ ਪੁਰ ਰੈਂਹਦੀ ਤਾਂ ਅਰਾਦਾਂ
ਨੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਅਰ ਉਸਦਾ ਲਾਭ ਸੀ ਜਾਂਦਾ ਰੈਂਹਦਾ।
ਬਸ ਹੁਣ ਇਸ ਹਾਲ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ। ਕਿ ਕੋਈ ਐਸੀ
ਚੀਜ ਹੋਵੇ ਜੋ ਰੂਹ ਨੂੰ ਮੌਤਦਿਲ ਕਰੇ। ਜਿਮੀਂ ਇਹ
ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂ ਜੋ ਬੋਝਲ ਹੈ, ਅਰ ਨਾ
ਹੀ ਪਾਣੀ ਥੋਂ ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹ ਬੀ ਭਾਰਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ
ਹਵਾ ਜੇਹੀ ਕੋਈ ਚੀਜ ਨਹੀਂ ਜੋ ਰੂਹ ਨੂੰ ਮੌਤਦਿਲ ਕ
ਰ ਸਕੇ। ਹਵਾ ਲਤੀਫ ਅਰ ਰੂਹ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਤਿ ਦੇ ਮੂਜ
ਬ ਹੈ। ਹਵਾ ਸਦੀਵ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਰੈਂਹਦੀ, ਫਸ
ਲਾਂ ਅਜ ਪਾਸ ਦੇ ਗੰਦ ਤ੍ਰੇੜੀਆਂ ਹਵਾਂ ਦਾ ਨਦੀ ਪਹਾ
ੜ ਦੇ ਲਿਖਣ ਥੋਂ ਆਦਸ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਸਵਾਸ ਲੈਣ ਥੋਂ
ਹੋਰ ਦੀ ਹੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਾੜੀ ਦੀ ਹਵਾ ਮੌਤਦਿਲ ਹੈ
ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁਤ ਦੀ ਗਰਮ ਤੇ ਖੁਸਕ, ਸੌਣੀ ਦੀ ਸਰ
ਦ ਖੁਸਕ, ਤੇ ਸਿਆਲ ਦੀ ਸਰਦ ਤਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦ
ਖਣੀ ਹਵਾ ਜੋਹ ਫਿਰ ਗਰਮੀ ਅਰ ਤਰੀ ਪੈਦਾ ਕ
ਰਦੀ ਹੈ, ਪਹਾੜ ਦੀ ਸਰਦ ਖੁਸਕ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਤੇ ਪਛੋਂ
ਮੌਤਦਿਲ ਹੈ। ਦਖਣ ਵਲ ਜੋ ਪਹਾੜ ਹਨ, ਉਨਾਂ ਦੀ
ਹਵਾ ਸਰਦ ਹੈ। ਜੋ ਉਤਰ ਵਲ ਹੋਊ ਉਸਦੀ ਹਵਾ ਬ
ਹੁਤ ਗਰਮ ਹੋਊ। ਜਦ ਨਦੀ ਕਿਸੇ ਦਖਣ ਦੇ ਨਗਰ
ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਦੀ ਹਵਾ ਗਰਮ ਹੋਊ, ਜੋ ਉਤਰ ਵਲ ਹੋ
ਊ ਤਾਂ ਹਵਾ ਠੰਢੀ। ਜੋ ਪਥਰੇਲੀ ਭੋਂ ਦੀ ਹਵਾ ਖੁਸਕ

ਅਰਥਲੀਭੁ ਦੀ ਹਵਾ ਤਰਹੋਊ।
ਦੂਜਾ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀ ਵਸਤਾਂ ਪਾਣੀ ਥੋਂ ਬਾਝੂ ਜੋ ਚੀਜ
ਦੇਹ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਪਚਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਜ
ਤਰਾਂ ਦੀ ਹੈ। (੧) ਨਿਰੀ ਦਵਾ (੨) ਨਿਰੀ ਗਜਾ (੩) ਦੋਵਾਂ
ਗਲਾ ਵਾਲੀ (੪) ਦਵਾ ਵਾਲੀ ਗਜਾ ਦੇਹਾਂ ਸੁਭਾ ਵਾਲੀ
(੫) ਗਜਾ ਦੇਹਾਂ ਸੁਭਾ ਵਾਲੀ (੬) ਗਜਾ ਦੂਵਾ ਦੇਹਾਂ ਸੁਭਾ
ਪਹਲਾ ਇਕ ਹੋਰ ਗਲ ਸੁਨ ਲਓ। ਜੋ ਚੀਜ ਖਾਦੀ ਪੀਤੀ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਜਿਸਮ। ਦੇਹ) ਜਰੂਰ ਹੋਊ ਅਰ ਜਿ
ਸਮ ਵਿਚ ਮਾਦਾ ਅਰੇ ਸੂਰਤ ਜਰੂਰ ਹੂੰਦਾ ਹੈ। ਅਰ ਉਸ
ਦੀਆਂ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਬੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨਾਂ ਵਿ
ਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦਾ ਸੰਬਦ ਤਾਂ ਸੂਰਤ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿ
ਹਾਕੂ ਅਗ ਦੀ ਗਰਮੀ, ਅਰ ਕਈਆਂ ਦਾ ਮਾਦੇ ਨਾ
ਲ ਜਿਹਾਕੂ ਅਗ ਦੀ ਖੁਸਕੀ। ਬਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਰੀਰ
ਵਿਚ ਇਹੋ ਤ੍ਰਿਨੇ ਚੀਜਾਂ ਤਾਸੀਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਦੀ
ਇਕ ਕਦੀ ਦੋ ਕਦੀ ਤਿਨੇ ਹੀ ਤਾਸੀਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।
ਮਾਦਾ ਅਤੇ ਸੂਰਤ ਦੋਵੇਂ ਜੌਹਰ ਹਨ।
(ਸੂਰਤ। ਤਾਕੂ ਪਰਜ ਭਾਂਤਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਾਲੀ ਸੂਰਤ
ਜਿਹਾਕੂ ਅਗ ਦਾ ਅਗ ਪੁਣਾ, ਸਰਾਬ ਦਾ ਸਰਾਬ ਪੁਣਾ।
(੧) ਜੋ ਚੀਜ ਨਿਰਾ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹਾਲ ਦੇਹ ਵਿਚ ਅਸਰ
ਕਰੇ ਉਹ ਨਿਰੀ ਦਵਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਲਾਂ
ਦੇਹ ਦੀ ਗਰੀਜੀ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਉਸ ਪੁਰ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ

੫੮ ਹੈ। ਫੇਰ ਉਸਦੀ ਗਰਮੀ ਜਾਂ ਸਰਦੀ ਖੁਸ਼ਕੀ ਜਾਂ ਤਰੀ
ਦੇਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਅਪਣੇ ਹਾਲ ਮੂਜਬ
ਦੇਹ ਨੂੰ ਗਰਮ, ਸਰਦ, ਖੁਸ਼ਕ, ਜਾਂ ਤਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਰ
ਗਜ਼ਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅੰਗ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।
ਅਰਥਾਤ ਦੇਹ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਮੁਸ਼ਕ
ਕਫ਼ੂਰ। (੨) ਜੋ ਗਜ਼ਾ ਅਪਣੇ ਮਾਦੇ ਨਾਲ ਤਾਸੀਰ ਕਰੇ
ਉਹ ਨਿਰੀ ਗਜ਼ਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੇਹ ਦੀ ਗ
ਰੀਜ਼ੀ ਗਰਮੀ ਦਾ ਅਸਰ ਪਾਕੇ ਅਪਣੀ ਗਜ਼ਾਈ
ਸੂਰਤ ਛਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਅੰਗ ਵਰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਜਿਹਾ ਕੁ, ਰੋਟੀ, ਮਾਸ। ਚੇਤੇ ਰਖੋ ਕਿ ਮਾਦਾ ਅਸਲ ਵਿਚ
ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਕਰਮ ਹੈ
ਪਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਮਾਦਾ ਅੰਗੀ ਸੂਰਤ ਫੜ ਲੈਂਦਾ
ਹੈ। ਅਰ ਜੋ ਕੁਝ ਅੰਗ ਵਿਚੋਂ ਹਲ ਹੋਕੇ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉ
ਸ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਨਮੂ ਸਿਨ ਵਿਖੇ
ਇਸ ਥੋਂ ਬੀ ਵਧ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ
ਕਰਤਾ ਆਖਦੇ ਹਨ।

(੩) ਜੋ ਚੀਜ਼ ਨਿਰੀ ਅਪਣੀ ਕੁੰਤ ਵਾਲੀ ਸੂਰਤ (ਨੌਈ
ਆ) ਨਾਲ ਦੇਹ ਵਿਚ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਦੋਹਾਂ
ਸੁਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਦੇਹ ਦੇ ਜੋਗ ਭਾਵੇਂ ਅਜੋਗ ਹੋ
ਜੈ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਫਾਦਜ਼ਹਰ[1], ਤੇ ਜ਼ਹਰ।

ਫ਼ਾ ਟ। ਸ਼ੇਖ਼ ਰਈਸ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਹਰ ਦੀ ਤ

[1] ਫਾਦਜ਼ਹਰ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ਹਰ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦੇਵੇ।

ਸਾਰੇ ਦੇਹ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਗਰਮੀ ਜਾਂ ਸਰਦੀ ਕਰਕੇ ਨਹੀ
ਹੁੰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਸਰਦ ਹਨ ਅਰ ਕਈ
ਗਰਮ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਸਪ ਦਾ ਜ਼ਹਰ ਅਰ ਫਰ ਫਯੂਨ ਅਰ
ਬਾਜ਼ੇ ਸਰਦ, ਜਿਹਾ ਕੁ ਦਰੂਨੇ ਦਾ ਡੰਗ ਅਰ ਅਫੀਮ
ਇਸ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੈੜੇ ਸੁਭਾਵ ਥੋਂ ਦੇਹ ਵਿਚ ਖਰਾਬੀ ਪੈਂ
ਦੀ ਹੈ। ਦਲੀਲ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਏਹ ਹੈ, ਕਿ ਭਾਂਵੇਂ
ਅਗ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਅਰ ਉਸਦੀ ਗਰਮੀ ਸਭ ਥੋਂ ਵਧ
ਕੇ ਹੈ, ਪਰ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਗ ਅਗ ਪੁਰ ਰਖਿ
ਆ ਜਾਵੇ, ਅਰ ਉਹ ਸੜ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਤਾਸੀਰ
ਝਟ ਪਟ ਸਾਰੀ ਦੇਹ ਵਿਚ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਨੀ ਛੇਤੀ
ਕਿ ਸਪ ਦੇ ਡੰਗ ਦਾ ਅਸਰ ਸਾਰੀ ਦੇਹ ਵਿਚ ਫੈਲ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਥੋਂ ਬਾਝੂ ਹੋਰ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਗਰਮ ਚੀ
ਜ਼ ਨਾਲ ਨਾਬਜ਼ ਵਡੀ ਅਰ ਤੇਜ਼ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਮਲੂ
ਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਪ ਦੇ ਡੰਗਿਆਂ ਇਹ ਗਲ ਨਹੀ ਹੁੰ
ਦੀ, ਸਗੋਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਪ ਡੰਗੇ ਉਸ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਹੌਲੀ ਅ
ਰ ਅਖਾਂ ਠੰਢੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ
ਜਾਂਦੇ ਰਹਣ ਥੋਂ ਗਸ਼ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਥੋਂ ਮਲੂਮ
ਹੋਇਆ ਕਿ ਜ਼ਹਰ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਉਸਦੇ ਭੈੜੇ ਸੁਭਾ
ਵ ਥੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਇਹ ਸੁਭਾਵ ਗਰੀਜ਼ੀ ਗਰਮੀ
ਅਰ ਜੀਉਣ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ।
(੪) ਜੋ ਚੀਜ਼ ਆਪਣੇ ਮਾਦੇ ਅਰ ਹਾਲਤ ਦੁਹਾਂ ਦਾ

ਲ ਦੇਹ ਵਿਚ ਤਸੀਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਦੁਵਾ ਵਾਲੀ ਗ
ਜਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੇਹ ਦਾ ਅੰ
ਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਦੇਹ ਵਿ
ਚ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਹਲੇ ਸੁਭਾਵ ਥੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗ
ਜਾ ਅਰ ਦੂਜੇ ਥੋਂ ਦਵਾ ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਕਾਹੂ ਕਿ ਭਾਵੇਂ
ਦੇਹ ਦਾ ਭਾਗ ਬੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਸਰਦ ਥੀ ਹੈ
ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਖੂਨ ਇਸ ਥੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦੂਜੀ ਗਿ
ਜਾ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲੋਂ ਸਰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਜੋ ਚੀਜ਼ ਅਪਣੀ ਸੂਰਤ ਅਰ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਤਸੀ
ਰ ਕਰੇ ਉਹ ਦੁਹਾਂ ਸੁਭਾ ਵਾਲੀ ਦੁਵਾ ਹੈ, ਕੈਫੀਅਤ ਵਿਚ
ਉਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਵਾ ਕਹਦੇ ਹਨ, ਅ
ਰ ਨੌਈਆਂ (ਭਾਂਤੀ) ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਹੋਣ
ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਸੁਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਕਹਦੇ ਹਨ। ਜਿ
ਹਾ ਕੁ ਕਾਸਨੀ ਸਰਦ ਥੀ ਹੈ, ਅਰ ਸੁਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੀ ਖੋ
ਲਦੀ ਹੈ। ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਗਰ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਵਿਚ ਕਸ
ਨੀ ਜਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।
(੫) ਜੋ ਚੀਜ਼ ਆਪਣੇ ਮਾਦੇ ਅਰ ਸੂਰਤ ਦੁਹਾਂ ਨਾਲ
ਦੇਹ ਵਿਚ ਤਸੀਰ ਕਰੇ ਉਹ ਗਜ਼ਾ ਦੁਹਾਂ ਸੁਭਾਵਾਲੀ
ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਘਿਉ ਕਿ ਦੇਹ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਬੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ
ਅਰ ਜ਼ਹਰ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਬੀ ਤੋੜਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮਾਦੇ ਦੀ
ਤਸੀਰ ਦੇਣੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਗਜ਼ਾ ਕਹਦੇ ਹਾਂ। ਅਰ ਸੂਰ

ਤਦੀ ਤਸੀਰ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਸੁਭਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਭਾਖਦੇ ਹਾਂ।
(੬) ਜੋ ਸੈ ਦੋਵਾਂ ਹਿਸਾਂ ਅਪਨੇ ਮਾਦਾ ਅਰ ਕੈਫੀਅਤ
ਤੇ ਸੂਰਤ ਨਾਲ ਤਸੀਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਦਵਾ ਗਜ਼ਾ
ਅਰ ਦੋਹਾਂ ਸੁਭਾਵਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕੁ ਸੇਉ, ਕਿਨ
ਕੇ ਤਾਂ ਦੇਹ ਨੂੰ ਗਜ਼ਾ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਠੰਢਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ
ਅਰ ਨਾਲੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਇਹ ਭੀ ਮਲੂਮ ਰਹੇ ਕਿ ਦਵਾ ਦੇ ਚਾਰ ਦਰਜੇ ਹਨ
(੧) ਦਰਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਵਾ ਦੇਹ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅ
ਪਣੀ ਕੈਫੀਅਤ ਦੇ ਕਾਰਣ ਤਸੀਰ ਤਾਂ ਕਰੇ, ਪਰ ਉ
ਹ ਤਸੀਰ ਮਲੂਮ ਨਾ ਹੋਵੇ। (੨) ਦਰਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ
ਦਵਾ ਦੀ ਤਸੀਰ ਮਲੂਮ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਦੇਹ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ
ਚੋਕੇ ਭੀ ਘਾਟਾ ਨਾ ਮਲੂਮ ਹੋਵੇ। (੩) ਦਰਜਾ ਇਹ
ਹੈ ਕਿ ਦਵਾ ਥੋਂ ਦੇਹ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਘਾਟਾ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ
ਵੇ ਪਰ ਦੇਹ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਅਰ ਫਸਾਦ ਨਾ ਕਰੇ। (੪) ਦ
ਰਜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੇਹ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਅਰ ਫਸਾਦ ਕਰੇ
ਅਰਥਾਤ ਮਾਰ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਤਸੀਰ ਜ਼ਹਰ ਵਾਲੀ ਦਵ
ਵਾਂ ਦੀ ਹੈ। [illegible]। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਜਿਆਂ ਵਿਚ ਪਕੀ
ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਮੋਤਾਦਿਲ ਜਾਂ ਸਮ
ਦਰਤੁ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਦਵਾ ਭੀ ਠੀਕ ਕਰ ਪੂਰੀ
ਖਾਦੀ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਇਹ ਮਿਕਦਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਘਾਟ
ਖਾਦੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤਦ ਅਸਰ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪਵੇਗਾ

ਮਤੇ ਇਨਾਂ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਦਰਜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰ ਦਰਜੇ ਦੇ ਫੇਰ ਤਿੰਨ
ਦਰਜੇ। ਪਹਿਲਾ। ਵਿਚਲਾ ਤੇ ਛੇਕੜਲਾ।
ਗਜ਼ਾ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ, ਲਤੀਫ (ਹੌਲੀ) ਜਿਸ ਥੋਂ
ਪਤਲਾ ਲਹੂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਕਸੀਫ (ਭਾਰੀ) ਜਿਸ ਥੋਂ
ਗਾੜ੍ਹਾ ਖੂਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਮੋਤਦਿਲ ਜਿਸ ਥੋਂ
ਵਿਚਲੇ ਮੇਲ ਦਾ ਖੂਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਏਹ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾ
ਰ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਥੋੜ੍ਹਾ ਲਹੂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ
ਆਂ, ਦੂਜੀ ਬਾਹਲਾ ਲਹੂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ।
ਏਹ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਚੰਗੇ ਕੈਮੂਸ ਵਾਲੀ
ਦੂਜੇ ਮੰਦੇ ਕੈਮੂਸ ਵਾਲੀ। ਚੰਗੇ ਕੈਮੂਸ ਵਾਲੀ ਉਹ
ਹੈ ਜਿਸ ਥੋਂ ਚੰਗਾ ਖੂਨ ਬਣੇ ਅਰ ਮੰਦੇ ਵਾਲੀ ਉਸ ਦੇ
ਉਲਟ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਕੈਮੂਸ ਵਾਲੀ ਲਤੀਫ ਗਜ਼ਾ
ਅਧ ਉਬਲੇ ਆਂਡੇ ਦੀ ਜਰਦੀ ਅਰ ਮਾਉਲਲਹ
ਮ ਹੈ। ਅਰ ਮੰਦੇ ਕੈਮੂਸ ਵਾਲੀ ਕਸੀਫ ਗਜ਼ਾ ਸੁਕਿ
ਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮਾਸ, ਦਤਾਊ ਮਾੜੂ ਅਸਰ। ਮਲੂਮ
ਰਹੇ ਕਿ ਪਾਣੀ ਏਹ ਨੂੰ ਗਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਗਜ਼ਾ
ਨੂੰ ਪਤਲਿਆਂ ਕਰਕੇ ਬਰੀਕ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਉਂ
ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਉਸ ਦਾ ਜਾਣਾ ਔਖਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਮੇਦੇ
ਅੰਦਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਨਾਂ ਦੇ ਖਾ
ਣੇ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦੀ ਕੁਝ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਦੂਜਾ ਗੁ
ਣ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖਾਣ ਵੇਲੇ ਜਦ ਗਰਮੀ ਜੀਗ,

ਰਮੀ ਅੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਾਣੀ ਖਾਣੇ
ਨੂੰ ਸੜਨ ਨਹੀ ਦਿੰਦਾ। ਤੀਜਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗਰ
ਮੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨੂੰ ਵਧਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਸੁਗੋ ਇਕ ਯੋਗ
ਹਾਲ ਪੁਰ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਚੌਥਾ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਾਨੂੰ
ਤਰ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਪਾਣੀਆਂ ਥੋਂ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਦਾ
ਪਾਣੀ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਅਰ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਚਸ਼ਮਾਂ
ਚੰਗਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਜ਼ਿਮੀਨ ਖਾਕੀ ਅਰ ਮਿਟੀਅ
ਰਥਾਤ ਸੁਆਦ ਦਾਰ ਹੋਵੇ ਅਰ ਪੂਰਬ ਵਲ ਵਗ
ਦਾ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਉਸਦਾ ਸੁਮ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਅਰ ਉਚਾ
ਹੋਵੇ, ਅਰ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਪੌਣ ਦੀ ਤਸੀਰ ਉਸ
ਪਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇ। ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਉਹ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜੋ
ਪਥਰੇਲੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਕਠਾ ਹੋਵੇ, ਅਰ ਪੂਰੇ ਤੇ ਉਤਰ
ਦੀ ਹਵਾ ਉਸ ਨੂੰ ਲਗਦੀ ਹੋਵੇ ਅਰ ਸੂਰਜ ਦਾ ਅ
ਕਸ ਉਸ ਪੁਰ ਪੈਂਦਾ ਰਹੇ। ਜਿਸ ਥੋਂ ਬਾਝ ਪਾਣੀ ਠੀ
ਕ ਨਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਸੁਆਲ। ਜੇ ਕੋਈ ਪੁਛੇ ਕਿ ਕਈ ਪ
ਸੂ ਕਿ ਖਾਣੇ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਨਹੀ ਪੀਂਦੇ ਉਨਾ ਦੇ ਅੰਦਰ
ਦੀ ਰੋਟੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀ ਸੜਦੀ ਉਸਦਾ ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ
ਕਿ ਉਨਾ ਵਿਚੋਂ ਬਾਜਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਗਰਮੀ ਜ
ਮੀਨੀ ਭਾਫ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗਾਲਕੇ ਪਾਣੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਅਰ
ਬਾਜਿਆਂ ਪੁਰ ਤਰੀ ਦਾ ਇਨਾ ਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪਾ
ਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ, ਆਦਮੀ ਅਰ ਪਸ਼ੂਆਂ

੫੫ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਵਿਚ ਜੈਸਿਆਂ ਕਿਹਾਂ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ।

ਤੀਜਾ ਬ੍ਰਿੰਤ। ਸੌਣ ਅਤੇ ਜਾਗਣ ਵਿਖੇ।

ਸੌਣ ਨਾਲ ਬਾਹਰਲੀ ਦੇਹ ਸਰਦ ਤਰ ਅਰ ਅੰਦ੍ਰ
ਲੀ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿ
ਚ ਰੂਹ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਧਰਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਰੂਹ ਦੇ ਕਾਰਣ
ਖੁਨਕੀ ਅੰਦਰ ਫੈਲਦੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਸ ਜੇ ਸੌਣਾ
ਹੋਊ ਥੋੜ੍ਹਾ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਤਰ ਕਰੂ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਇਕੂਬ
ਉਹ ਤਰੀਆਂ ਅਰ ਫੁਜਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰੇਗਾ
ਜੋ ਜਾਗਿਆਂ ਹਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਚਿਰ ਤੀਕ ਹੋਊ
ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਸਰਦ ਖੁਸਕ ਕਰੇਗਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਜ
ਦ ਗਰਮੀ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅੰਦਰਲੇ ਮੁ
ਵਾਦ ਨੂੰ ਪਕਾਉਂਦੀ ਅਰ ਉਸ ਵਿਚ ਫਰਕ-
ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਬਸ ਜਦ ਗਰਮੀ ਚਿਰ ਤੀਕ ਅੰਦ੍ਰ
ਠਹਿਰੀ ਰਹੇ ਗੀ ਅਰ ਉਸਦੀ ਤਸੀਰ ਲਈ ਉ
ਥੇ ਮਾਦਾ ਮਜੂਦ ਨਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਦ ਅਸਲੀ ਤਰੀ
ਨੂੰ ਹਲ ਕਰੂ ਅਰ ਤੁਰਤ ਨਾਲ ਹੀ ਰੂਹ ਅਰ ਗਰੀ
ਜੀ ਗਰਮੀ ਭੀ ਹਲ ਹੋ ਜਾਊ, ਬਸ ਜਦ ਬਹੁਤ
ਸਾਰੀ ਤਹਲੀਲ ਹੋਈ ਤਦ ਉਸਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸਰਦੀ
ਖੁਸ਼ਕੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਊ। ਜਗਾਣਾ ਸੌਣ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ
ਜਾ ਕਦਰ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਪ੍ਰਥਮ ਨੂੰ ਪਾਦ

ਥੋਂ ਘਟ ੬ ਘੰਟੇ ਅਰ ਵਧ ਥੋਂ ਵਧ ਅਠ ੮ ਘੰਟੇ ਰੋਜ
ਸੌਣਾ ਚਾਹਿਦਾ ਹੈ, ਬਾਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜੁਆਨਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀ
ਕ ਨੀਂਦ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਚੌਥੀ ਭਾਂਤ।

ਹਰਕਤ (ਹਿਲਨ ਜੁਲਨ) ਅਰ ਅਰਾਮ (ਵਿਸ਼ੇ)
ਮੋਤਦਿਲ ਹਰਕਤ ਦੇਹ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਰ
ਗਰੀਜ਼ੀ ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਗਲੀ
ਜ਼ ਤਰੀ ਤਹਲੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਹਰਕਤ ਨਾ
ਲ ਤਰੀ ਅਰ ਰੂਹ ਤਹਲੀਲ ਹੋ ਜਾਨ ਕਰਕੇ ਦੇਹ ਨੂੰ ਸੁ
ਸਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰ ਮੈਥੁਨ ਦੀ ਹਰਕਤ ਦੇਹ ਨੂੰ ਘਟਾਂ
ਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਤ ਕਈ ਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਹਲੀਲ ਕਰਨ ਕ
ਰਕੇ ਗਰੀਜ਼ੀ ਗਰਮੀ ਕਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਮਨੀ
ਇਕ ਵਡਾ ਜੌਹਰ ਹੈ, ਜੋ ਦੇਹ ਨੂੰ ਗਜ਼ਾ ਦੇ ਫੋਕਤੂਲੇ
ਹਜਮ ਥੋਂ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਰ ਨਫਸ ਉਸਨੂੰ ਸਾਂਭ
ਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮਨੀ ਦੇ ਇਕ ਭਾਗ ਦੇ ਖਾਰ
ਜ ਹੋਇਆਂ ਇਤਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਲਹੂ ਦੀਆਂ
ਪੰਜੀ ਬੂੰਦਾਂ ਥੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਅਰਾਮ ਬੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਠੀਕਿਆਂ
ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਵੀਂ ਭਾਂਤ।

ਰੋਕਣ ਅਰ ਨਿਕਲਣਾ। ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ ਕਿ ਰੋਕਣਾ